

ประวัติศาสตร์บริหารงานจดหมายเหตุในประเทศไทย

วิวัฒนาการของงานจดหมายเหตุ

สถาบันสำหรับเก็บรักษาเอกสาร หรือที่เรียกกันว่า หอจดหมายเหตุ นั้น เกิดขึ้น เพราะมนุษย์ชาติรู้จักบันทึกเรื่องราวเป็นลายลักษณ์อักษร แล้วประสงค์จะเก็บรักษาไว้เพื่อ ประโยชน์ในการศึกษาและอ้างอิงในเชิงประวัติ เกี่ยวกับสิ่งที่ตนได้บันทึกไว้นั้น ได้มีการค้นพบ หลักฐานจากแหล่งอารยธรรมสำคัญของโลก ซึ่งแสดงว่างานจดหมายเหตุได้เริ่มต้นมาแล้วเป็น เวลาไม่น้อยกว่า ๕,๐๐๐ ปี หลักฐานเหล่านี้ เมื่อนำมาวิเคราะห์ ได้ปรากฏให้เห็นพัฒนาการ ที่สำคัญของงานจดหมายเหตุ ๕ ระยะ คือ เริ่มมีเอกสาร มีบรรณารักษ์จดหมายเหตุ มีการเลือก เก็บรักษาเอกสารบางประเภท มีหอเก็บเอกสารโดยเฉพาะ และมีหอจดหมายเหตุแห่งชาติเกิดขึ้น ในที่สุด

ระยะเริ่มแรก เอกสารจดหมายเหตุ

ได้พบเอกสารจดหมายเหตุ ซึ่งเป็นจารึกบนแผ่นดินเหนียวของอาณาจักรเมโสโปเตเมีย อายุประมาณ ๓,๐๐๐ ปี ก่อน ค.ศ.

ระยะที่สอง บรรณารักษ์จดหมายเหตุประจำราชสำนัก

ได้พบตำแหน่งบรรณารักษ์จดหมายเหตุประจำราชสำนักในเอกสารจดหมายเหตุของอาณาจักร กียิปต์โบราณฉบับหนึ่ง กล่าวถึงพระราชินีทิฟ (Tif) ซึ่งพยายามลอบปลงพระชนม์พระสวามี คือ พระเจ้ารามเสสที่ ๓ (Ramses III 1198-1167 B.C.) เพื่อยกโอรสของพระนางขึ้นเป็น กษัตริย์แทน พระเจ้ารามเสสที่ ๓ จึงทรงกักตมพิณขี้เซาด้วยความ บรรณารักษ์จดหมายเหตุ ประจำราชสำนักสองคน ชื่อไม (Mai) และเปเรมฮับ (Peremhab) ได้รับแต่งตั้งให้รวม

เป็นผู้พิพากษา^๑ แสดงว่าฐานะของบรรดากษัตริย์จกหมายเหตุในสมัยนั้นได้รับการยกย่องอย่างสูง
ระยะที่สาม การเลือกเก็บรักษาเอกสารจกหมายเหตุบางประเภท

ได้พบรายละเอียดเกี่ยวกับประเภทของเอกสารจกหมายเหตุที่เก็บรักษาในสมัยอารยธรรม
 กรีก รวตศตวรรษที่ ๔ และที่ ๕ ก่อน ค.ศ. ชาวเอเธนส์เก็บเอกสารจกหมายเหตุไว้ใน
 โบสถ์ของเทพีเมทรอน (Metroon) ผู้เป็นมารดาแห่งเทพเจ้า เอกสารเหล่านี้ได้แก่สนธิสัญญา
 กฎหมาย บันทึกย่อของการประชุมสภา และเอกสารสำคัญอื่น ๆ ของรัฐ รวมทั้งคำประกาศของ
 โซเครตีส (Socrates) ตบแต่งบทละครของอีสคิลัส (Aeschylus) โซโฟคลีส (Sophocles)
 และยูริปีดิส (Euripides) รายชื่อผู้ชนะการแข่งขันกีฬาโอลิมปิกครั้งต่าง ๆ ลักษณะเอกสาร
 เป็นการจารึกข้อความลงบนแผ่นปาปิร์ส แล้วม้วนเก็บไว้

ระยะที่สี่ หดเก็บเอกสาร

ได้มีการขุดค้นพบที่ทำกาหจกหมายเหตุของอาณาจักรโรมันที่เมืองคาปิทอลิลล์
 (Capitol Hill) ริมฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียนในอิตาลี ลักษณะตัวอาคารสร้างด้วย
 หินทนไฟ มีห้องเป็นจำนวนมาก กงสุล คิว ลูทาทิอุส กาทูลุส (Q. Lutatius Catulus)
 เป็นผู้จัดตั้งขึ้นเมื่อ ๗๕ ปีก่อน ค.ศ. มีฐานะเป็นหอจกหมายเหตุแห่งรัฐ (state archives)
 ของอาณาจักรโรมัน มีชื่อเรียกเป็นทางการว่า Tabularium Romanum เจ้าหน้าที่ฝ่าย
 การเงินของรัฐเป็นผู้ค้ำเบ้เงาหอจกหมายเหตุ โดยนิทาสเป็นผู้ช่วย ลักษณะเอกสารที่เก็บ

1 Ernest Posner, Archives and the Public Interest (Washington
 D.C. : Public Affairs Press, 1967), "Impressions of an Itinerant
 Archivist in Europe," p.35.

2 T.R. Schellenberg, Modern Archives, Principle and Techniques
 (Chicago : University of Chicago Press, 1964), p.3.

เป็นจารึกบนแผ่นไม้ซึ่งเรียกว่า Tabulae^๑

การบริหารงานจดหมายเหตุในอาณาจักรโรมันได้พัฒนาขึ้น และมีอิทธิพลต่องานจดหมายเหตุของประเทศอื่น ๆ ในยุโรปตะวันตกมาจนถึงสมัยกลาง ลักษณะสำคัญคือ การเก็บรักษาเอกสารหรือหนังสือโต้ตอบที่ได้รับเข้ามา และการทำสำเนาหนังสือที่ส่งออกไปเก็บไว้ในสมุดสำเนา (registers) มีการจัดเรียง (Arrangement) และการทำบัญชีรายชื่อ (lists) เอกสารจดหมายเหตุทั้งสองประเภทนี้มีการเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี ถือเป็นสมบัติอันมีค่า โดยเฉพาะเอกสารเกี่ยวกับการคลังและกฎหมาย นอกจากเก็บรักษาไว้ในราชสำนักอันเป็นศูนย์กลางการบริหารแผ่นดินแล้ว ยังมีการสร้างหอเก็บเอกสาร (archives depository) ขึ้นตามเมืองใหญ่ ๆ นับเป็นต้นเค้าที่จะมีการจัดตั้งหอจดหมายเหตุแห่งชาติอันเป็นศูนย์รวมเก็บเอกสารจากหน่วยงานบริหารของรัฐทั้งหมดในเวลาต่อมา

ระยะที่ห้า หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

หอจดหมายเหตุแห่งชาติแห่งแรกของโลก ตั้งขึ้นในฝรั่งเศส สมัยที่มีการปฏิวัติใหญ่ ใน ค.ศ. ๑๗๘๘ โดยสภาแห่งชาติฝรั่งเศสได้จัดตั้งสำนักจดหมายเหตุขึ้นเป็นหน่วยงานหนึ่งของรัฐสภา สำหรับเป็นที่แสดงและจัดเก็บพระราชบัญญัติต่าง ๆ ต่อมาใน ค.ศ. ๑๗๘๙ จึงได้ยกฐานะขึ้นเป็นหอจดหมายเหตุแห่งชาติ มีหน้าที่เก็บเอกสารยุคเก่าก่อนการปฏิวัติ ซึ่งเป็นหลักฐานแสดงถึงอิทธิพลของระชนชั้นสูง อันมีคุณค่าในทางวัฒนธรรม และเก็บเอกสารยุคใหม่ ซึ่งแสดงให้เห็นความรุ่งเรืองของประเทศ และแสดงให้เห็นว่าประเทศฝรั่งเศสได้ละโรบาใหม่บ้าง และคลายความวิตกว่าเอกสารเหล่านี้เป็นสมบัติของปวงชน ประชาชนจึงมีสิทธิเข้าค้นคว้าเอกสารราชการเหล่านี้เพื่อป้องกันผลประโยชน์ของตนเอง หลังจากนั้น ได้มีการจัดตั้งหอเก็บเอกสารขึ้นตามท้องถิ่นและภูมิภาค ให้มีฐานะเป็นสาขาหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เป็นผลให้การบริหารงานจดหมายเหตุแห่งชาติได้

1

Posner, Archives and the Public Interest..., p. 79.

ครอบคลุมไปยังหอเก็บเอกสารต่าง ๆ และหน่วยราชการผู้ผลิตเอกสารทั่วประเทศ

ต่อมาประเทศอื่น ๆ ได้เล็งเห็นความสำคัญและประโยชน์ของหอจดหมายเหตุแห่งชาติ จึงได้จัดตั้งกันเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ

หอจดหมายเหตุแห่งชาติของอังกฤษ จัดตั้งขึ้นใน ค.ศ. ๑๘๓๘ แม้เหตุผลในการจัดตั้งต่างไปจากของฝรั่งเศส คือได้มีการสำรวจพบเอกสารเป็นจำนวนมากอยู่ในสภาพรกรุด ยุงเหยิง และถูกหอกทิ้งกระจกระบายอยู่ในที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศมากกว่า ๕๐ แห่ง แต่ความสำเร็จในการจัดตั้งหอจดหมายเหตุแห่งชาตินี้ เนื่องมาจากแรงกระตุ้นของนักประวัติศาสตร์ผู้พยายามจะให้รัฐบาลและประชาชนได้ตระหนักในความสำคัญของเอกสารของชาติ เพราะฉะนั้นเหตุผลในการจัดตั้งหอจดหมายเหตุแห่งชาติของอังกฤษ จึงเป็นเหตุผลทั้งทางค่าปฏิบัติและทางค่านิยมธรรม

หอจดหมายเหตุแห่งชาติของสหรัฐอเมริกา ตั้งขึ้นด้วยเหตุผลคล้ายของอังกฤษ คือได้มีการสำรวจภาวะการเก็บเอกสาร พบว่าอยู่ในสภาพรุงเหยิง ซากระเบียบ ไม่ปลอดภัย รัฐบาลมุ่งจะสร้างอาคารราคาสูงเพื่อทำเป็นหอเก็บเอกสาร แต่สมาคมประวัติศาสตร์อเมริกันได้ยื่นคำร้องขอรัฐบาล ขอให้ก่อสร้างหอจดหมายเหตุแห่งชาติ อันเป็นที่ซึ่งเอกสารราชการจะถูกนำมารวบรวมเก็บรักษา ได้รับการดูแลอย่างถูกต้อง ตลอดจนมีการรวบรวมที่ถูกต้องหลักวิชา เพื่อประโยชน์ในการค้นคว้าประวัติศาสตร์อเมริกัน หอจดหมายเหตุแห่งชาติของสหรัฐอเมริกาจึงได้จัดตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๓๓

จากเหตุผลในการจัดตั้งหอจดหมายเหตุแห่งชาติของสามประเทศข้างบน ซึ่งเป็นผู้นำของงานจดหมายเหตุในปัจจุบัน จะเห็นได้ว่าเป็นไปเพื่อการเก็บเอกสาร และเพื่อการนำออกใช้ประโยชน์อันสรุปความได้ ๔ ประการ คือ

1 Posner, Archives and the Public Interest..., "Some Aspects of Archival Development Since the French Revolution," p. 25-26.

2 Great Britain, Public Record Office, Guide to the Public Records, Introductory (London : 1949), Part 1, p.9.

3 Schellenberg, op. cit., p.7-8.

๑. เพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานของรัฐบาล
๒. เพื่อรักษาไว้ซึ่งสมบัติทางวัฒนธรรมอันอาจค้นคว้าอ้างอิงได้จากเอกสาร

บันทึกต่างๆ ของทางราชการ

๓. เพื่อปกป้องสิทธิส่วนบุคคลและสิทธิพิเศษที่รัฐบาลได้กำหนดให้
๔. เพื่อแสดงผลการปฏิบัติงานของรัฐบาล

การบริหารงานจดหมายเหตุในประเทศไทย

นักประวัติศาสตร์กำหนดสมัยประวัติศาสตร์ของชาติหนึ่ง ๆ ไว้ตามแต่ว่าชาตินั้น เริ่มมีการบันทึกประวัติศาสตร์เป็นลายลักษณ์อักษรเมื่อใด เพราะฉะนั้น งานจดหมายเหตุของไทยจึงเริ่มขึ้นพร้อม ๆ กับสมัยประวัติศาสตร์ และเอกสารจดหมายเหตุที่เก่าแก่ที่สุดที่ค้นพบในขณะนี้คือ จารึก

เรื่องราวต่าง ๆ ที่จารึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรบนแผ่นศิลา แผ่นโลหะ แผ่นเงิน แผ่นทอง แผ่นนิกเกิล ตลอดจนใบโบราณหว่าดุดสนั้น ปรากฏว่าเป็นหลักฐานสำคัญทางการศึกษาค้นคว้าวิชาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม โบราณคดี อักษรศาสตร์ วรรณคดี ตลอดจนนิติประเพณี ซึ่งนักประวัติศาสตร์ถือว่าเป็นข้ออ้างอิง และเป็นเครื่องมือที่ทรงอำนาจในการวินิจฉัยข้อขัดแย้งอย่างดีที่สุด เป็นที่เชื่อถือว่ามีแม่นยำในวันคืนเดือนปี แยกต่างจากเรื่องราวที่จดจารึกไว้ในสมุดเอกสารซึ่งคัดลอกกันมาหลายครั้งหลายหนยอมคลาดเคลื่อนจากหลักฐานได้ทั้งถ้อยคำและตัวเลข

ในปัจจุบัน จารึกที่เก่าแก่ที่สุดที่ค้นพบในประเทศไทย คือ ศิลาจารึกอักษรขอมโบราณ ภาษาขอม อายุประมาณ พ.ศ. ๘๐๐ - ๑๐๐๐ ตามคำสันนิษฐานของศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ จารึกนี้ได้มาจากเพนียด อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่หอพระสุภัควชิราวุธ ในหอสมุดแห่งชาติ แต่เนื่องจากจารึกนี้เป็นจารึกของอาณาจักรขอม จารึกของไทยที่เก่าแก่ที่สุด

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๓ (พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, ๒๕๐๘), หน้า ก.

^๒ ทรงสระรัต นิลกำแหง, สนิทนามค์ นายประสาร บุญประคอง บรรณาธิการ โสภณ นนังสีถวัลย์เขียนและจารึก กองหอสมุดแห่งชาติ ๓ กั๊บายาน ๒๕๑๘.

จึงเป็น ศิลาจารึกหลักที่ ๑ จารึกภาษาไทย อักษรไทย สมัยสุโขทัย ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช อายุประมาณ พ.ศ.๑๘๓๕ ได้มาจากจังหวัดสุโขทัย เป็นสมบัติของหอพระสมุดวชิราวุธ ในหอสมุดแห่งชาติ แต่ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เพื่อความปลอดภัย

เมื่อปรากฏหลักฐานว่างานจดหมายเหตุของไทยเริ่มต้นขึ้นในสมัยสุโขทัยเช่นนี้ ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า การศึกษาวิจัยประวัติการบริหารงานจดหมายเหตุในประเทศไทย โดยแบ่งตามยุคสมัยของประวัติศาสตร์ เป็นสมัยสุโขทัย อยุธยา รนบุรี และรัตนโกสินทร์ นั้น จะช่วยให้มองเห็นพัฒนาการของงานจดหมายเหตุได้ชัดเจน ทั้งนี้เพราะงานจดหมายเหตุนั้นมีความเกี่ยวพันกันโดยตรงกับงานบริหารราชการแผ่นดิน ในแต่ละยุคสมัย

สมัยสุโขทัย

ลักษณะการบริหารราชการแผ่นดิน

เมื่อชนชาติไทยตั้งตัวเป็นอิสระพ้นจากอำนาจขอม โดยมีกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ปฐมกษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย ได้ทรงนำระบบการปกครองกึ่งเคมแบบปิตาธิปไตย (Patriachal Government) มาใช้ปกครองพลเมืองของพระองค์ เป็นการปกครองอย่าง ผู้ใหญ่ปกครองลูกหลานในวงศ์ญาติ ต่อมาเมื่อบ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองขึ้น กรุงสุโขทัยได้ขยายอาณาเขตออกไปกว้างขวาง จึงต้องมีการกำหนดระบบการปกครองให้เป็นระเบียบแบบแผนยิ่งขึ้นทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ดังจะวินิจฉัยได้จากข้อความที่ปรากฏในศิลาจารึกสมัยกรุงสุโขทัย หลักต่าง ๆ

๑. การบริหารราชการส่วนกลาง แม้จะไม่ปรากฏหลักฐานที่ให้ความกระจ่างแจ้งในเรื่องนี้ แต่สามารถอนุมานได้ว่า ในสมัยที่กรุงสุโขทัยเจริญสูงสุด ในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชนั้น จะต้องมึระบบการบริหารราชการแผ่นดินที่มีประสิทธิภาพและมั่นคง สามารถคุ้มครองป้องกันประชาชนพลเมืองและประเทศชาติให้อยู่ในสันติสุขและความเจริญรุ่งเรือง ดังปรากฏความใน ศิลาจารึกหลักที่ ๑ จารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช อักษรไทย ภาษาไทย สมัยกรุงสุโขทัย ซึ่งกล่าวถึงพระราชกรณียกิจ และชีวิตความเป็นอยู่ของประเทศ ชนบทรรมนิยมประเพณีและความเจริญรุ่งเรืองของกรุงสุโขทัยว่า

พอขุนรามคำแหงเจ้าเมืองไคยินเรียก เมื่อถามสวนความแก่นันค้ายชื่อ
ไพร่ในเมืองสุโขทัยจึงชม... พอขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสัชชนาลัย
สุโขทัยขึ้นนั่งเห็นขอการหินให้ฝูงทวยลูกเจ้าลูกขุนผู้ทวยถ้อมานถ้อมเมือง
กัน... พอขุนรามคำแหงนั้นหาเป็นท้าวเป็นพระยาแก่ไทยทั้งหลาย หา
เป็นครูอาจารย์สั่งสอนไทยทั้งหลายให้รู้บุญรู้ธรรมแท้... หากคนจักเสมอ
มิได้ อาจปรามฝูงข้าเสกนี้เมืองกว้างขวางหลาย... พอขุนรามคำแหง
กระทำไอยทานแกมหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร...

จะเห็นได้ว่าราชการต่าง ๆ พระมหากษัตริย์ไคยทรงแเป็นปฏิบัติด้วยพระองค์เองทั้งสิ้น
หรืออีกนัยหนึ่ง ส่วนราชการต่าง ๆ ไคยขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว

๒. การบริหารราชการส่วนภูมิภาค ตามความเห็นของนักประวัติศาสตร์คนสำคัญ ๆ
เช่น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงวินิจฉัยลักษณะการปกครองบ้านเมืองของกรุง
สุโขทัย โดยแบ่งตามลักษณะบ้านเมืองไคยเป็น ๕ ระดับคือ

๑. เมืองราชธานี คือเมืองสุโขทัย เป็นเมืองหลวงและเป็นศูนย์กลางการบริหาร
ราชการแผ่นดิน

๒. เมืองอุปราช หรือเมืองลูกหลวง หรือเมืองหน้าด่าน สถาปนาเมืองรอบราช-
ธานีทั้ง ๔ ทิศสำหรับเป็นเมืองหน้าด่าน พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งพระมหาอุปราชและเชื้อพระ
วงศ์ผู้ใหญ่ไปครอง

๓. เมืองชั้นหรือเมืองออก ราชวงศ์พื้นเมืองเป็นผู้ปกครอง ได้รับบัญชาจากราช-
การจากพระมหากษัตริย์กรุงสุโขทัยโดยตรง

๔. เมืองท้าวพระยามหานคร เจ้าผู้ครองนครมีอำนาจในเขตแดนนครของตน
เกือบสมบูรณ์ แต่ต้องถวายส่วยภาษีอากรหรือดอกไม้เงินดอกไม้ทองแก่กษัตริย์กรุงสุโขทัย

๕. เมืองประเทศราช เป็นเมืองต่างชาติต่างภาษา มีพระเจ้าแผ่นดินของตนเอง
ปกครองโดยสิทธิขาด แต่ยอมส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองแก่กษัตริย์กรุงสุโขทัยตามกำหนด

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่
โบราณ (พระนคร: ๒๕๐๓), หน้า ๑๑๐ - ๑๑๑.

ลักษณะ เอกสารจดหมายเหต

เอกสารจดหมายเหตสมัยสุโขทัยที่ปรากฏหลักฐานในปัจจุบัน จำแนกตามลักษณะตัวเอกสาร ได้ ๒ ประเภทคือ

จารึก

ใบลาน

๑. จารึก จากสมัยสุโขทัยถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นระยะเวลาประมาณ ๘๐๐ ปีนั้น เป็นช่วงเวลาอันยาวนานและสภาพการของบ้านเมืองมิได้สืบต่อกันมาอย่างราบรื่น เอกสารจดหมายเหตสมัยสุโขทัยที่พบในปัจจุบัน ส่วนใหญ่จึงเหลือเพียงจารึกบนถาวรวัตถุต่าง ๆ เช่น ศิลา แผ่นเงิน แผ่นทอง แผ่นนาค หรือบนเปลือกปวงฤดู เช่นพระพุทธรูป ซึ่งเป็นสิ่งที่คงทนต่อกาลเวลาและภัยพิบัติต่าง ๆ

๒. ใบลาน ได้มีการขุดค้นพบเอกสารใบลาน ซึ่งเรียกกันว่า "จารึกลานทอง" ของพระมหาเถรจตุรคามตีที่กรุใต้ฐานพระประธาน วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย ความกล่าวถึงพระมหาเถรจตุรคามตี ได้บูรณะวัดมหาธาตุ จึงให้จารเรื่องลงไปใบลานไว้เป็นหลักฐาน ข้อชี้ให้เห็นว่าเอกสารที่ใช้ในงานเขียนสมัยนั้นใช้ใบลาน รวมทั้งคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่พระยาลิไทได้อ้างถึงในบานแพนทหนังสือไตรภูมิพิศมัย ก็จะเป็นคัมภีร์ใบลาน ด้วยปรากฏมาในชั้นสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ว่าบรรดาคัมภีร์ทางพุทธศาสนาได้นิยมจารลงในใบลานมาโดยตลอด

ส่วนเอกสารที่เป็นพระราชสาส์น ท้องตรา ใบบอก และเอกสารราชการอื่น ๆ ซึ่งเป็นกระดาษประเภทสมุดข่อย ที่มีใช้กันเป็นสามัญในสมัยอยุธยา นั้น เมื่อวิเคราะห์จากลักษณะการบริหารราชการแผ่นดินที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ในสมัยสุโขทัยก็อาจจะมิใช่ แต่ได้เลื้อยตัวรุกสู่หายไปหมด ไปปรากฏมาจนถึงปัจจุบัน

เอกสารจดหมายเหตของสมัยสุโขทัยนี้ เฉพาะที่ทางราชการได้ขุดค้นพบ และที่ได้โยกย้ายมาจากแหล่งเก็บเพื่อกับรักษา ได้เก็บไว้ที่แผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก หอสมุดแห่งชาติ และที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

สมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำวรวงศ์วรราชานุภาพ, "สาส์นสมเด็จ," นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๗ เล่ม ๒ (กรกฎาคม ๒๕๑๖), หน้า ๑๘.

การดำเนินงานหอจดหมายเหตุ

แม้จะไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับการดำเนินงานหอจดหมายเหตุในสมัยสุโขทัย แต่ได้มีความ
ในศิลาจารึกหลักที่ ๔ จารึกวัดป่ามะม่วง ซึ่งกล่าวสรรเสริญพระเกียรติยศพระยาสุโขทัย ตอนหนึ่งว่า
ทรงพระราชบัญญัติคัมภีร์ศาสตราคม เป็นประณมธรรมนิยมทั้งเนปรั
ไชยาศิราราร คือคคิตำราทินปาฏิบพมาศสวโรยครราชันทรครราชยัง
เสร็จ

คัมภีร์ศาสตราคมนี้ คือการกำหนดวันเดือนปีปฏิทินขึ้นแรมสุริยคราส จันทรคราส อันเป็น
จุดเริ่มต้นของวารันที่กจดหมายเหตุศาสตร์าคมในสมัยต่อมา

สมัยอยุธยา

ลักษณะการบริหารราชการแผ่นดิน

กรุงศรีอยุธยาได้รับการสถาปนาให้เป็นราชธานีของชาติไทยในสมัยเมื่ออำนาจของ
กรุงสุโขทัยเริ่มเสื่อมลง พระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ปฐมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาได้ทรงนำการ
ปกครองแบบจตุสดมภ์ของขอมมาใช้ กล่าวคือ ราชสำนักยังคงเป็นศูนย์กลางการบริหารราชการ
แผ่นดิน แต่พระมหากษัตริย์ทรงปกครองเยี่ยงเจ้านายกับไพร่บ้านเมือง (Autocracy) มีใช
อย่างบิดาปกครองบุตรของสมัยสุโขทัย ลักษณะการปกครองนี้ พระมหากษัตริย์ทรงพระราชอำนาจ
สูงสุดในการปกครองประเทศ และราชการทหาร พลเรือน มิได้แยกจากกัน

๑. การบริหารราชการส่วนกลาง อยู่ในอำนาจหน้าที่ของเสนาบดีจตุสดมภ์ ซึ่งกำหนด ส่วนราชการเป็น ๔ กรม คือ กรมเวียง หรือในบางแห่งเรียกกรมนครบาล กรมวัง กรมคลังและ กรมนา

๑.๑ กรมเวียง มีหน้าที่ เกี่ยวกับการปกครองทั้งที่ในราชธานี การปราบปราม โจรผู้ร้าย การรักษาความสงบ การศาลปกครองและศาลนครบาล การภาษีเรือ โรงร้าน

๑.๒ กรมวัง มีหน้าที่ เกี่ยวกับการในพระราชสำนักและการพระราชพิธีทั้งปวง บังคับบัญชาข้าราชการฝ่ายหน้าภายใน ในพระบรมมหาราชวังชั้นใน การศาลเกี่ยวกับสมิโน

๑.๓ กรมคลัง มีหน้าที่ เกี่ยวกับการพระราชทรัพย์หลวงและการภาษีอากรขนอน ตลาดทั้งปวง ว่าการศาลซึ่งเกี่ยวข้องกับพระราชทรัพย์หลวง และมีหน้าที่ คำนวณภาษี การแต่ง สำนึกค่า การต่างประเทศ และการทูต

๑.๔ กรมนา มีหน้าที่ ดูแลรักษานาหลวง ฉางหลวง เก็บทางข้าวค่านาจากราษฎร ดูแลการทำนาของราษฎร และว่า การศาลในคดีซึ่งเกี่ยวกับนาและโคกระบือ

การบริหารราชการส่วนกลางที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ทรงวางระเบียบไว้ นั้น ครั้นถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้ทรงแก้ไขปรับปรุงหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางคือราชธานี และแยกการทหารพลเรือนออกจากกัน ดังปรากฏ ความในพงศาวดารว่า "ทรงตั้งตำแหน่งเสนาบดี เอาทหารเป็นกลาโหม เอาพลเรือนเป็นสมุหนายก เอาขุนเมืองเป็นพระนครบาล เอาขุนวังเป็นพระธรรมาธิบดี รัช เอาจุนนาเป็นพระเกษตรา เอาขุน คลังเป็นพระโกษาธิบดี"^๒

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุล จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน (พระนคร : ๒๕๐๓), หน้า ๗ - ๑๑.

^๒ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารสยามเล่ม ๑ (พระนคร : ๒๕๖๓), หน้า ๗๑.

สมุหพระกลาโหมเป็นหัวหน้าข้าราชการฝ่ายทหาร กับสมุหนายกเป็นหัวหน้าราชการฝ่ายพลเรือน มียศเป็นอัครมหาเสนาบดี สูงกว่าเสนาบดีจตุสดมภ์ทั้งสี่

อย่างไรก็ตาม ราชการฝ่ายทหารและพลเรือนจะแยกกันโดยแท้จริงก็ชั่วขณะที่บ้านเมืองอยู่ในยามสงบ เมื่อใดเกิดศึกสงครามขึ้นก็รวมกำลังทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพื่อป้องกันประเทศ และแม้จะมีการปรับปรุงในสมัยต่อ ๆ มาบ้าง แต่ก็ได้ใช้เป็นหลักปกครองตลอดมาจนสมัยรัตนโกสินทร์ จึงยกเลิกไปเมื่อมีการตั้งกระทรวงบริหารราชการแบบยุโรปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒. การบริหารราชการส่วนภูมิภาค มีแบบธรรมเนียมคล้ายคลึงกับในสมัยสุโขทัย โดยแบ่งลักษณะเมืองออกเป็น ๕ ระดับ คือ เมืองราชธานี เมืองป้อมปราการ หังเมืองชั้นใน เมืองพระยามหานคร เมืองประเทศราช

ครั้นในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้ทรงวางหลักการปกครองหัวเมืองให้เป็นแบบเดียวกับราชธานี โดยโปรดให้ใช้วิธีการปกครองฝ่ายพลเรือนแบบจตุสดมภ์ตามหัวเมือง กิจการฝ่ายพลเรือนให้อยู่ในบังคับบัญชาของสมุหนายก สมุหพระกลาโหมมีอำนาจตรวจตราราชการฝ่ายทหารทั่วพระราชอาณาจักร เป็นการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง คือราชธานี การแบ่งเขตการปกครอง โปรดให้ยกเลิกเมืองด่าน ตั้งเป็นเมืองจัตวาหรือหัวเมืองชั้นใน แต่งตั้งข้าราชการออกไปปกครองและปฏิบัติตามคำสั่งของเจ้ากระทรวงต่าง ๆ ในราชธานี เมืองพระยามหานครซึ่งเป็นหัวเมืองอยู่ภายนอกวงราชธานี ได้กำหนดขึ้นเป็นเมืองเอก โท ตริ ตามขนาดและความสำคัญของเมือง เจ้าเมืองมีอำนาจบังคับบัญชาสิทธิขาดเป็นผู้แทนพระองค์ และมีกรมการเมืองตำแหน่งกลาโหม นหาคไทย และจตุสดมภ์ ทำนองเดียวกับราชธานี ส่วนเมืองประเทศราชยังคงปล่อยให้เจ้านายชนชาตินั้น ๆ ปกครองตามจารีตประเพณี

การบริหารราชการแผ่นดินที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงวางระเบียบไว้นี้ ได้ใช้เป็นหลักในการปกครองประเทศไทยมาตลอดสมัยอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงระเบียบการบริหารราชการแผ่นดินอีกครั้งหนึ่ง

ลักษณะ เอกสารจกหมายเหตุ

เอกสารจกหมายเหตุสมัยอยุธยาที่ปรากฏตัวเอกสาร หรือมีหลักฐานกล่าวอ้างถึงในปัจจุบัน จำแนกตามลักษณะตัวเอกสารได้เป็น ๓ ประเภท คือ

จารึก

สมุดข่อย

กระดาษเพล่า

๑. จารึก มีลักษณะคล้ายคลึงกับจารึกสมัยสุโขทัย กล่าวคือเป็นจารึกบนศิลา แผ่นเงิน แผ่นทอง แผ่นนาค หรือแผ่นใบ หรือจารึกบนศิลาปวัตน์ ความในจารึกส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นประกาศเกี่ยวกับการฉลอง การสร้าง การบูรณะ การอุทิศ ถัดไป โบราณสถานหรือโบราณวัตถุที่มีจารึกนั้น ๆ ปรากฏอยู่

๒. สมุดข่อย เนื้อกระดาษของสมุดข่อยทำจากเปลือกต้นข่อยทุบละเอียดจนมีลักษณะเป็นเยื่อ แล้วแผ่ออกเป็นกระดาษแผ่นยาว เมื่อตากแห้งแล้วจึงนำมาพับเข้าเป็นเล่มสมุด โดยไม่ต้องมีการเย็บสัน ไขกันในสมัยอยุธยาตลอดมาจนราวสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กระดาษฝรั่งจึงได้เข้ามาแทนที่สมุดข่อย

วัสดุที่ใช้เขียนบนสมุดข่อยมี ๒ ชนิด คือ การเขียนด้วยดินสอ และการเขียนด้วยปากไก่อกับหมึกสีต่าง ๆ

เอกสารจกหมายเหตุประเภทสมุดข่อยนี้ มีเรียกชื่อต่าง ๆ กันไปตามลักษณะการเขียน และลักษณะของสมุด คือ

๒.๑ สมุดถือเฝ้า เป็นสมุดข่อยที่มีส่วนกว้างเกือบเท่าส่วนยาว ขนาดประมาณ ๗ + ๑๑ นิ้ว หรือ ๘ + ๑๒ นิ้ว มีประมาณ ๘ - ๘ ฝ่า นิยมใช้จกบันทึกย่อ จกหมาย หรือ

หน้าสมุดไทยนิยมเรียกกันว่า ฝ่า ซึ่งเท่ากับหน้ากระดาษที่เป็นรอยพับคู่หนึ่ง

รายงาน เพื่อใช้กราบบังคมทูลพระเจ้าแผ่นดินขณะเข้าเฝ้า

๒.๒ สมุดฉบับรองทรง คือสมุดข่อยที่ใช้เป็นส่วนพระองค์ของพระเจ้าแผ่นดิน

๒.๓ สมุดไตรภูมิ คือสมุดข่อยขนาดใหญ่ ยาวประมาณ ๒ ฟุต กว้างประมาณ ๕ - ๖ นิ้ว ส่วนใหญ่นิยมเขียนเรื่องทางศาสนา เช่นไตรภูมิ สมุดขนาดนี้จึงเรียกกันว่า สมุดไตรภูมิ

๒.๔ สมุดคำเส้นขาว คือสมุดข่อยสีคำที่เขียนด้วยดินสอ หรือน้ำหมึกขาว

๒.๕ สมุดคำเส้นรงค์ สมุดข่อยที่เขียนด้วยหมึกสีต่าง ๆ เรียกรวม ๆ ว่า สมุดเส้นรงค์

๒.๖ สมุดเส้นทอง วิธีเขียนต้องเขียนรูปอักษรด้วยกาว ซึ่งได้จากยางไม้ก่อน แล้วใช้แผ่นทองคำเปลวปิดภายหลัง

๒.๗ สมุดเส้นหมึกดำ มักเป็นสมุดข่อยสีขาว เขียนด้วยน้ำหมึกสีคำ

สมุดข่อยนิยมใช้ในงานเขียนเอกสารจดหมายเหตุประเภทที่เป็นต้นฉบับตัวบทกฎหมาย คำรับคำร่า ต้นร่างเอกสารราชการและบันทึกจดหมายเหตุต่าง ๆ

ศูนย์วิทยพัชยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กองแก้ว วีระประจักษ์, "เครื่องเขียนหนังสือของชาวไทยโบราณ," โบราณคดี.

ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ (ตุลาคม - ธันวาคม), หน้า ๑๑๐.

๓. กระดาษสา เนื้อกระดาษทำจากเปลือกต้นสาควยวิธีการแบบเดียวกับการทำสมุดข่อย แต่ไม่นิยมทำเป็นเล่มสมุดคงใช้เมื่อยังเป็นกระดาษเพล่า อยู่ ลักษณะ เป็นกระดาษแผ่นใหญ่ สีขาวขุ่น เนื้อค่อนข้างบาง วิธีเขียนตัวอักษรใช้เขียนด้วยคินสอดาน แล้วมวนใส่กระบอกลูกฉีกส่งไป

กระดาษสา นิยมใช้ในงานเขียนเอกสารจดหมายเหตุประเภทหนังสือโต้ตอบ แจงข้อราชการจากหน่วยงานหนึ่งไปยังอีกหน่วยงานหนึ่ง เรียกชื่อหนังสือต่างกันไปตามฐานะของผู้รับและผู้ส่ง ก็จะเห็นได้จากเนื้อความในหนังสือพงศาวดารต่าง ๆ เช่น

- "จึงแต่งหนังสือให้เข้าไปแก่หมื่นนคร..."^๓
- "กรมการเมืองลพบุรีบอกลงมาว่า..."^๔
- "แล้วสั่งให้มีตราขึ้นไปว่าให้..."^๕
- "ขณะนั้นมีหนังสือเมืองสุพรรณบุรีบอกราชการเข้าไปถึงกรุง..."^๖
- "ฝ่ายพระยาละแวกเห็นจะป้องกันเมืองไว้มิได้จึงให้มีศฤงคารแต่งเสนาบดีถือมากราบถวายบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว..."^๗
- "ฝ่ายสมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้า จึงคำรัสแก่พระยารามให้ให้มีศฤงคารขึ้นไปเมืองล้านช้างของกองทัพลงมาช่วย..."^๘

ศตวรรษวิทยุวิทยากร

- ๑ กระดาษเพล่า คือ กระดาษที่ลอกออกจากพะแนง หลังจากตากแห้งแล้ว
- ๒ กองแก้ว วีระประจักษ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.
- ๓ ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคที่ ๒๔ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ

พันจันทนุมาศ (เจิม), พระนคร : กรมศิลปากร ๒๔๗๘, หน้า ๕.

- ๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.
- ๕ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.
- ๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.
- ๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.
- ๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

๒๓

ความแตกต่างระหว่างเอกสารจดหมายเหตุที่เรียกว่า หนังสือ ท่องตรา ใบบอก ศุภอักษร
นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระบรมราชโองบายไว้ใน ประกาศว่าด้วยคำ
ที่เรียกใบบอกแลท่องตรา ว่า

หนังสือทั้งปวงที่ดำเนินพระราชโองการไปจากกรุงยั้งหัวเมืองต่าง ๆ
ถ้าเป็นเมืองประเทศราช หนังสือดำเนินพระราชโองการนั้นเรียกว่า
ศุภอักษรบ้าง ท่องตราบ้าง ตามเมืองเจ้า แลเมืองท้าวพระยา ถ้าเมือง
นำพระพิพัฒน์สัตยาภิ ก็เรียกแต่ว่าท่องตรา ถ้าหนังสือเสนาบดีก็เรียกแต่ว่า
ตราบ้าง หนังสือบ้าง ถ้าหนังสือขุนนางคำ ๆ ลงมากก็เรียกแต่ว่าหนังสือ
บรรดาหนังสือซึ่งออกไปจากกรุงเทพฯ ยั้งหัวเมืองทั้งปวงแล้ว จะเรียก
ว่าใบบอกก็ดี หนังสือบอกก็ดี ไม่ได้เลยเป็นอันชาติทีเดียว ถ้าว่าอย่าง
นั้นก็เหมือนกับว่ากรุงเทพฯ เป็นเหมือนขึ้นแก่หัวเมือง หนังสือเสนาบดี
ไปจากกรุงเทพฯจะว่าอย่างนั้นได้ต่อเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เสด็จพระราชดำเนินไปอยู่นอกกรุง หนังสือเสนาบดีก็ส่งออกไปวางแว
กรมทำให้กราบทูลพระกรุณานั้น จะเรียกว่าใบบอกก็ได้ หนังสือบอกก็ได้
หนังสือซึ่งมาแต่หัวเมืองประเทศราชใหญ่วางแวรมหาคไทย เรียกว่าศุภ-
อักษร หนังสือถึงเสนาบดีด้วยเหตุนอกตำแหน่งใหญ่ เรียกหนังสือบอก
ถ้ามาแต่ประเทศราชน้อย ๆ หรือหัวเมืองนำพระพิพัฒน์สัตยาทั้งปวง
หรือหนังสือมาแต่แม่ทัพนายกองซึ่งออกไปจากกรุง จะเรียกว่าใบบอก
ก็ได้ หนังสือบอกก็ได้ ครวหมด แต่จะเรียกว่าท่องตราก็ดี ตราาก็
ไม่ได้เลยเป็นอันชาติ

เอกสารจดหมายเหตุประเภทหนังสือ ใบบอก ท้องตรา และศุภอักษรสมัยอยุธยา มีฉบับเหลือปรากฏมาในปัจจุบันเพียงเล็กน้อย ควบในระยะเวลา ๔๑๗ ปีที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีนั้น แม้จะเป็นสมัยที่บ้านเมืองมีความเจริญเฟื่องฟูสูงสุดสมัยหนึ่ง แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีศึกสงครามติดพันกันมาตลอดจนถึงกับเสียกรุงแก่ข้าศึกถึงสองครั้ง คือในช่วงสองร้อยปีแรก (พ.ศ. ๒๑๑๒) และในช่วงสองร้อยปีหลัง (พ.ศ. ๒๓๑๐) โดยเฉพาะการเสียกรุงครั้งหลังนี้กรุงศรีอยุธยาคงอยู่ในสภาพเป็นซากเถาถ่าน เอกสารจดหมายเหตุสมัยอยุธยาส่วนใหญ่จึงถูกทำลายหรือกระจัดกระจายหายสูญไปเป็นส่วนมาก พระราชพงศาวดารและสำเนากฎหมายต่าง ๆ ที่รวบรวมได้มาในชั้นหลัง เป็นฉบับที่ได้มาจากหัวเมืองหรือที่อยู่ในครอบครองของเอกชน

ฉะนั้น ในการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวในสมัยกรุงศรีอยุธยา จึงได้อาศัยจดหมายเหตุของชาวยุโรปที่ได้เขียนบันทึกไว้ในสมัยที่เขาเข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาทางด้าน การทูต การศาสนา และการค้า เป็นส่วนใหญ่ เช่น จดหมายเหตุของโยส เซาเตน จดหมายเหตุของเซเวมิ

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิเวคิด จกหมายเหตุของลาดูแบร์ จกหมายเหตุของบาทหลวงเกอซัวลี จกหมายเหตุของฟอร์แมง
จกหมายเหตุของบาทหลวง ซาซาร์ก ฯลฯ จกหมายเหตุเหล่านี้ได้พิมพ์เผยแพร่ในต่างประเทศ
ก่อนแล้วจึงมีผู้แปลมาเป็นภาษาไทยภายหลัง

การดำเนินงานหรือจกหมายเหตุ

เมื่อวิเคราะห์ตามลักษณะการบริหารราชการแผ่นดิน จะเห็นได้ว่า เอกสาร
จกหมายเหตุสมัยอยุธยา นั้น ส่วนหนึ่งเก็บรักษาอยู่ในราชสำนัก ซึ่งเป็นศูนย์กลางการบริหารราชการ
แผ่นดิน อีกส่วนหนึ่งอยู่ในมือเสนาบดี ค่ายที่ทำการของส่วนราชการโดยเฉพาะนี้ แรกมีขึ้นสมัย
รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ก่อนนี้เข้าไปเสนาบดีได้ใช้วังหรือบ้านของตนเป็นที่ทำการมา
โดยตลอด เอกสารจกหมายเหตุสมัยอยุธยาที่จะนำมาศึกษาวิจัยได้ในที่นี้ จึงเป็นเอกสารเฉพาะ
ที่เก็บรักษาอยู่ในราชสำนัก ซึ่งแบ่งออกได้เป็นสองลักษณะ คือ เอกสารจกหมายเหตุหลวง
และ เอกสารจกหมายเหตุหอศาสตราคม

๑. หอหลวง

เรียกได้ก็อย่างหนึ่งว่า หอหนังสือ^๒ มีฐานะเป็นหอจกหมายเหตุประจำราช
สำนัก เป็นสถานที่เก็บรักษาหนังสือซึ่งเป็นแบบฉบับตำรับตำราและจกหมายเหตุราชการบ้านเมือง
สิ่งใดหนังสือเก่าจะพบกล่าวถึงเสมอว่าเป็น "ฉบับหลวง"

หอหลวงที่ตั้งอยู่ในบริเวณพระราชวังหลวง ดังปรากฏความในหนังสือ คำให้
การขุณหหลวงวัดประทุมธรรม ว่า "มีหอหลวงใส่พระราชตำรับเก่าก่อนมาอยู่ในระมุขกำแพง
มุขกำแพงสวนกระต่าย"^๓ ความข้อนี้แสดงให้เห็นถึงวิธีการป้องกันอันตรายจากมปลวกหรือตัวแมลง

^๑ สมเด็จพระยาพิชัยราชนาฎาพ, เทศาภิบาล (พระนคร : ๒๕๐๓), หน้า ๑๑.

^๒ "พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์," ประชุมพงศาวดาร
ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๑ (พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๐๖), หน้า ๑๑๕.

^๓ "คำให้การขุณหหลวงวัดประทุมธรรม," แถลงงานประวัติด้านเอกสาร
โบราณคดี, ปีที่ ๓ เล่ม ๒ (พฤษภาคม ๒๕๑๒), หน้า ๓๐.

ที่จะมักศึกษินเอกสารควย ว่าใช้วิธีสร้างอาคารลงในสระน้ำ ซึ่งเป็นวิธีการที่ปฏิบัติกันมาแต่โบราณดังเช่นการสร้างหอไตรของวัดที่นิยมสร้างลงในสระเหมือนกัน

สำหรับบรรณารักษ์จดหมายเหตุของหอหลวง นั้น ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์มีพนักงานอาลักษณ์ทำหน้าที่ดูแลหนังสือในหอหลวง จึงเป็นที่น่าสังเกตว่า ในสมัยอยุธยา อาลักษณ์จะไต่หาหน้าที่นี้ควยเช่นกัน เพราะหออาลักษณ์เป็นที่ทำการของอาลักษณ์ผู้น้อยรับกำกับส่วนกระตวย ไกลกันกับหอหลวง

๒. หอศาสตราคม

ตั้งอยู่ในบริเวณพระราชวังหลวง เป็นสถานที่สำหรับเก็บรักษาดวงชะตาและพระสุพรรณภูมิของพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ ตลอดจนเครื่องกลางของขลัง สมุด หนังสือ เครื่องเขียนแล้วพระอรช นอกจากนี้ยังมีหน้าที่จัดเก็บบันทึกจดหมายเหตุเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในแต่ละวันทำนองสมุดขุมน เรียกก็นวารจกหมายเหตุหอศาสตราคม

พนักงานหอศาสตราคมเป็นมหาดเล็กตำแหน่งนายเสน่และนายสุกจินคา หุ่มแพร เป็นพนักงานประจำหอและทำหน้าที่บรรณารักษ์จดหมายเหตุควย นับว่าเป็นตำแหน่งเก่าสุกที่ได้ศึกษาพบ

สมเด็จพระยาจักรี กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ได้ทรงมีพระอธิบายถึงงานจดหมายเหตุของบรรณารักษ์จดหมายเหตุทั้งสองนี้ไว้ว่า

เรื่องจดหมายเหตุของเรามีธรรมเนียมเก่า เรียกว่าหอศาสตราคม เป็นหน้าที่ของนายเสน่และนายสุกจินคา หุ่มแพร มหาดเล็กที่จะท้องจดหมายเหตุกรแต่ง ๙ เก็บไว้ในหอศาสตราคม ที่เรียกว่า "เหตุซึ่งมีในพระราชพงศาวดาร" ตามยานแพนกษัตริย์หลวงประเสริฐ เห็นจะหมายความว่าหนังสือจดหมายเหตุในหอศาสตราคมนี้เอง

^๑ เรืองเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^๒ สมเด็จพระยาจักรี กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดเล-

ธรรมเนียมเก่าที่ทรงอ้างถึงนี้ มีปรากฏในหนังสือตำราหน้ามหาดเล็ก ครั้งกรุงศรีอยุธยา ระบุหน้าที่ของมหาดเล็กทั้งสองไว้ว่า "นายสุตจินดา นายเสน่ห์ พนักงานรวมกัน พระขันษา พระสุพรรณภู พระศัสตราคม พระราชปฏิสันถาร พระตะกวดพิสมร พระสมุค พระกระคานชะนวน" ส่วนในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ นั้น ความในบานแพนกาบอกกล่าวถึงวิธีการเรียบเรียงไว้ว่า "ทรงพระ (กรุณาโปรด) เหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า ให้เอากฎหมายเหตุของพระโหราเขียนไว้แตกอน แลกฎหมายเหตุซึ่งหาได้แต่หอหนังสือ แลเหตุซึ่งมีในพระราชพงศาวดารนั้น ให้คัดเข้าด้วยกันเป็นแห่งเดียว ให้ระคับคักราชกันมาคองเท่าับคั้น"^๒

"กฎหมายเหตุของพระโหรา" นั่นคือสมุคชุม ซึ่งโหรจะจดบันทึกเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในแต่ละวันไว้ เพื่อประโยชน์ในการทดสอบพยากรณ์ทางโหราศาสตร์ สำหรับ "กฎหมายเหตุซึ่งหาได้แต่หอหนังสือ" นั่นคือเอกสารสำคัญของบ้านเมืองที่เก็บรักษาไว้เป็นฉบับหลวงในหอหนังสือที่บอกกล่าวมาข้างต้นแล้วนั้น ส่วน "เหตุซึ่งมีในพระราชพงศาวดาร" คือจดหมายเหตุของหอศาสตราคมนี้เอง

ลักษณะของจดหมายเหตุหอศาสตราคม เป็นการบันทึกเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นตามภูมิปฏิบัติ โดยเอาวันเดือนปีตั้งเป็นหลัก วันใดมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นก็บันทึกไว้อย่างย่อ ๆ และเมื่อวิเคราะห์ถึงหน้าที่ของหอศาสตราคมด้วยแล้ว จะเห็นได้ว่าความมุ่งหมายในการจัดทำจดหมายเหตุหอศาสตราคมนั้น เพื่อบันทึกเป็นพระราชพงศาวดารว่าได้ประกอบพระราชกรณียกิจหรือมีเหตุสำคัญอันใดเกิดขึ้นบ้างในแต่ละรัชกาล ทั้งนี้เพื่อใช้ในการอ้างอิงและการตรวจสอบดวงชาตาพระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ และบ้านเมือง ทางโหราศาสตร์ เหมือนเช่นสมุคชุมโหร จึงนับว่าเป็นเอกสารที่อำนวยประโยชน์อย่างยิ่งในการสอบค้นวันเดือนปีเพื่อเรียบเรียงพงศาวดารหรือวิเคราะห์เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์

^๑ เรืองมหาดเล็ก (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๕๓), หน้า ๓.

^๒ พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์..., หน้า ๑๑๕.

เป็นที่น่าสังเกตว่า เอกสารประวัติศาสตร์ของไทยที่เรียกกันว่า "จดหมายเหตุ" นั้น มีลักษณะการเรียบเรียงแบบจดหมายเหตุหอศาสตราคม คือบรรยายเหตุการณ์เรียงไปตามลำดับวันเดือนปี จดหมายเหตุเหล่านี้สามารถจำแนกตามเนื้อหาได้เป็น ๓ ประเภท

๑. จดหมายเหตุของบุคคล เป็นจดหมายเหตุการณื่บุคคลหรือคณะบุคคลหนึ่งได้ประสบในช่วงเวลาหนึ่ง เช่น จดหมายเหตุของลาลูแมร์ ซึ่งเป็นราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และได้บันทึกประสบการณ์ของตนไว้ หรือคำให้การนายจาด เรื่องเหตุการณ์ในเมืองพม่าเมื่อพระเจ้าเม็งจงสวรรคต

๒. จดหมายเหตุเฉพาะเรื่อง เป็นการจดหมายเหตุการณื่ที่เกิดขึ้นเฉพาะเรื่องหนึ่งเรื่องใด โดยไม่กล่าวถึงเหตุการณ์อื่นที่เกิดขึ้นรวมในเวลานั้น เช่น จดหมายเหตุเสด็จหัวากอ ซึ่งกล่าวถึงการเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่ตำบลหัวากอ ประจวบคีรีขันธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓. จดหมายเหตุแบบพงศาวดาร เป็นการจดหมายเหตุการณื่ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัย โดยกล่าวเรียงไปตามลำดับวันเดือนปี ให้รายละเอียดของเหตุการณ์ บุคคลสถานที่ เช่น พงศาวดารเชียงใหม่ ของพระยาบาทอำนาศย (หุน) พงศาวดารรัชกาลที่ ๑ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้คำว่า "จดหมายเหตุ" จึงได้มีความหมายได้เป็นสองนัย คือ หมายถึงเอกสารสำคัญของทางราชการและหมายถึง เอกสารบันทึกเรื่องราวดังกล่าวมาข้างต้น

สมัยธนบุรี

ลักษณะการบริหารราชการแผ่นดิน

กรุงธนบุรีเป็นราชธานีสืบต่อจากกรุงศรีอยุธยาในช่วงเวลาอันสั้นเพียง ๑๕ ปี วิธีการบริหารราชการแผ่นดินยังคงดำเนินรอยาบบแบบฉบับครั้งกรุงศรีอยุธยา ก็ได้เปลี่ยนแปลง ด้วยเลขาธิการราษฎรผู้ใหญ่ผู้น้อยของกรุงธนบุรีล้วนได้เคยรับราชการหรือรู้แบบอย่างการบริหารราชการครั้งกรุงศรีอยุธยาทั้งสิ้น

ลักษณะ เอกสารจดหมายเหต

เอกสารจดหมายเหตุสมัยกรุงธนบุรีที่ปรากฏตัวเอกสารในปัจจุบัน จำแนกตามลักษณะ เอกสารได้เป็น ๓ ประเภท เหมือนเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา คือ

- จารึก
- สมุดข่อย
- กระดาษสา

สำเนาของตราสมัยกรุงธนบุรี ที่รวบรวมพยานหลักฐานประจวบพงศาวดารภาคที่ ๒๕ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เป็นเอกสารจดหมายเหตุครั้งกรุงธนบุรี ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๑๖ - ๒๓๑๗ ที่รวบรวมได้ในปัจจุบัน ลักษณะการเขียนเป็นแบบความเรียงต่อเนื่องกัน แตกต่างจนจบ เริ่มด้วย ความว่า หนังสือจากผู้ใดถึงผู้ใด ด้วยมีรับสั่งว่ากระไร ลงท้ายว่า ให้ปฏิบัติ ตามรับสั่งอย่าให้ขาดได้ หนังสือบาง วัน เดือน ปี ใด หนังสือให้ใครถือไป ใช้แบบสำนวนเหมือนกัน เช่นนี้ทุกฉบับ จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะการเขียนเอกสารราชการครั้งกรุงธนบุรี

เอกสารจดหมายเหตุเหล่านี้ นอกจากเป็นเอกสารราชการและจดหมายเหตุซึ่งมีเหตุเรื่อง รวาทต่าง ๆ เหมือนของสมัยอยุธยาแล้ว ยังมีหลักฐานอ้างอิงถึงในพงศาวดารต่าง ๆ ว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินได้โปรดให้รวบรวมชำระพงศาวดาร กงหนาย พระไตรปิฎก และตำราต่าง ๆ เก็บรักษาไว้เป็นเอกสารสำคัญของบ้านเมือง เช่น พระราชพงศาวดารฉบับจำลอง จ.ศ. ๑๑๓๖ (พ.ศ. ๒๓๑๗) ซึ่งเป็นฉบับหลวงเขียนครั้งกรุงธนบุรี ว่าด้วยเรื่องรวาทตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระไตรปิฎกฉบับหลวง จำลองจากฉบับเมืองนครศรีธรรมราช

ประชุมพงศาวดารภาค ๒๕ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)
พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก พระยาสิทธิสุลเสวก (พระนคร : โรงพิมพ์เดลิแมต์, ๒๔๘๐), หน้า ๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

I 1574355X

การดำเนินงานหอจดหมายเหตุ

ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่การปรากฏคำเรียกเอกสารหลายฉบับในสมัยกรุงธนบุรี
 ระบุว่า "ฉบับหลวง" ครึ่งกรุงธนบุรี แสดงให้เห็นว่าน่าจะมี "หอหลวง" เพื่อรักษาเอกสารฉบับ
 หลวงเหล่านั้น

สำหรับงานจดหมายเหตุหอสมุดศาสตราจารย์ ไทพรวงานที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน เรียกว่า
 "จดหมายเหตุของอาลักษณ์" มีวิธีการจดบันทึกโดยตั้งวันเดือนปีเป็นหลัก เช่น
 ณ วันจันทร์ เดือน ๗ ขึ้น ๖ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๔๓ ปีฉลู ตรีศก
 เลาเข้า เสกข์ออก ณ ท้องพระโรง เจ้าพระยาแลพระยาพระหลวง
 ขุนหมื่นชาตูละของฯ เข้าเฝ้าพร้อมกัน ณ พระที่นั่ง เสกข์ฯ ออก
 ทรงแต่งพระราชสาส์นไปจ้มนกอมสเม็จพระเจากรุงตำนังเมือง
 บักกิ่งฉบับหนึ่ง พระยาพิพัฒน์โกษาเป็นผู้เขียนรับสั่ง แลกรมท่า
 ใ้จดหมายเหตุบอกเจ้าพนักงานทั้งปวงทุกพนักงาน

สมัยรัตนโกสินทร์

ลักษณะการบริหารราชการแผ่นดิน

กรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีสืบต่อจากกรุงธนบุรีมาแต่ พ.ศ. ๒๓๒๕ จนถึงปัจจุบัน
 ลักษณะการบริหารราชการแผ่นดินได้มีการเปลี่ยนแปลงไปหลายครั้ง ทั้งในด้านอำนาจอธิปไตย
 และการแบ่งส่วนหน่วยราชการอันมีผลต่อลักษณะงานจดหมายเหตุด้วย การเปลี่ยนแปลงนี้กำหนด
 ได้เป็น ๓ ระยะ คือ

ระยะที่ ๑ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๓๔

ลักษณะการบริหารราชการแผ่นดินมีแบบธรรมเนียมเหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยา กล่าว
 คือมีราชสำนักเป็นศูนย์กลางการบริหารราชการแผ่นดิน พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจ
 สูงสุดปกครองประเทศ ลักษณะการบริหารราชการเป็นแบบจตุสดมภ์ บรรดาหัวเมืองชั้นใน
 ชั้นนอกและเมืองออกทั้งปวงคงมีลักษณะการปกครองเช่นในสมัยอยุธยา

ระยะที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๔๓๕

ในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การติดต่อสัมพันธ์กับนานาประเทศเป็นไปโดยกว้างขวาง ทั้งในแง่การทูต การค้าและการเมือง มีการส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อในยุโรป และความเจริญตามแบบอารยธรรมยุโรปได้เข้ามาสู่ประเทศไทย สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะการบริหารราชการแผ่นดินให้มีความคล่องตัว กระชับ และรัดกุมยิ่งขึ้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงใช้แบบคณะเสนาบดีในยุโรปเป็นตัวอย่างในการเปลี่ยนแปลง ลักษณะการบริหารราชการ โดยทรงกำหนดคณะเสนาบดีใหม่เป็น ๑๒ กระทรวง คงตำแหน่งเสนาบดีเดิมไว้ทั้ง ๖ กระทรวงคือ

กระทรวงกลาโหม

กระทรวงมหาดไทย

กระทรวงนครบาล

กระทรวงวัง

กระทรวงคลัง

กระทรวงเกษตรราชการ

และทรงตั้งขึ้นใหม่อีก ๖ กระทรวง คือ

กระทรวงการต่างประเทศ

กรมยุทธนาธิการ

กระทรวงมรุธาธร

กระทรวงยุติธรรม

กรมศึกษาธิการ

กระทรวงโยธาธิการ

"ประกาศตั้งตำแหน่งเสนาบดี ๑๒ กระทรวง รัตนโกสินทรศก ๑๑๑" ^{๒๕} อ้างถึงใน
 ตูย เหล่าสุนทร, หน้าที่และภารกิจของสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, หน้า ๑๗. (อัครสาเนา)

ให้เสนาบดีที่มีศักดิ์เสมอกันทั้ง ๑๒ กระทรวง และเลิกตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีทั้งสอง
มิให้ติดต่อไปดังแต่ก่อน ในแต่ละกระทรวงมีการแบ่งส่วนราชการออกเป็นกรม กอง และมีสำนักงาน
กลางเป็นที่ปรึกษาราชการของกระทรวงโดยทั่วกัน

การบริหารราชการส่วนภูมิภาคได้รวมการบังคับบัญชาหัวเมืองทั้งปวงมาขึ้นอยู่ในกระทรวง
มหาดไทยแต่กระทรวงเกษีย จักเขตการปกครองลดหลั่นกันลงไปเป็นมณฑล เมือง (ต่อมาเรียกว่า
จังหวัด) อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน จักแบ่งหน้าที่ราชการเป็นส่วนสัด แยกงานให้สอดคล้อง
กับราชการของกระทรวงทบวงกรมในส่วนกลาง และแต่งตั้งข้าราชการที่มีความรู้ความสามารถ
ไปประจำทำงานตามตำแหน่งหน้าที่ มิให้กวางายสืบสนงถึงที่เคยเป็นมาแต่ก่อน

ระยะที่ ๓ พ.ศ. ๒๔๗๕ - ปัจจุบัน

ในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงการ
ปกครองจากแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นแบบประชาธิปไตย เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕
และได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศ พระมหากษัตริย์
ต้องทรงอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ ซึ่งบัญญัติว่า อำนาจอธิปไตย ซึ่งเคยเป็นขององค์พระมหากษัตริย์
นั้น เป็นของปวงชนชาวไทย แต่โดยที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของประเทศ จึงทรงเป็น
ผู้ใช้อำนาจนั้นแทน โดยทรงใช้อำนาจบริหารทางคณะรัฐมนตรี อำนาจนิติบัญญัติทางรัฐสภา และ
อำนาจตุลาการทางศาล บรรดากฎหมายพระราชหัตถ์เลขา และพระบรมราชโองการใดที่เกี่ยวกับ
ราชการแผ่นดิน ซึ่งเคยทรงมีพระ ราชวินิจฉัยโดยสิทธิ์ขาดก็จะต้องมีผู้ลงนามรับสนองพระบรมราช
โองการเป็นผู้รับผิดชอบ

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงการปกครองนี้ มิได้ทำให้โครงสร้างของการบริหาร
ราชการแผ่นดินต้องเปลี่ยนไปมากนัก ถึงแม้ว่าจะมีการตั้งกระทรวงทบวงกรมเพิ่มขึ้นบ้าง และ
องค์การบริหารได้ขยายกว้างขวางขึ้นก็ตาม

การบริหารราชการส่วนภูมิภาค ได้มีการจัดระเบียบใหม่ใน พ.ศ.๒๕๓๖ โดยมีประกาศ ยกเลิกมณฑลให้จังหวัดเป็นหน่วยการปกครองใหญ่ มีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นหัวหน้าปกครองบังคับบัญชาและรับผิดชอบการบริหารราชการของจังหวัด และมีปลัดจังหวัดและหัวหน้าส่วนราชการประจำจังหวัด ซึ่งกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ส่งไปประจำหน้าที่เป็นผู้ช่วย จังหวัดหนึ่ง ๆ แบ่งอาณาเขต ออกเป็นอำเภอ มีนายอำเภอเป็นหัวหน้ารับผิดชอบการบริหารราชการของอำเภอขึ้นตรงต่อผู้ว่าราชการจังหวัด นับเป็นหน่วยราชการบริหารส่วนภูมิภาคระดับต่ำที่สุด

การบริหารราชการส่วนท้องถิ่น เพื่อเป็นการกระจายอำนาจการปกครองให้แก่ประชาชน ในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วประเทศ ให้ดำเนินการจัดการปกครองและสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่ท้องถิ่น ของตนเอง จึงได้ตราพระราชบัญญัติให้จัดตั้งองค์การบริหารส่วนจังหวัด เทศบาล สุขาภิบาล และ องค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งเป็นองค์การปกครองตนเองของประชาชน และมีงบประมาณของ ตนเองเป็นเอกเทศ

ลักษณะ เอกสารจกหมายเหตุ

๑. ประเภทของเอกสาร

เอกสารจกหมายเหตุสมัยรัตนโกสินทร์ยุคต้น (รัชกาลที่ ๑ - ๕) มีลักษณะคล้ายคลึง กับเอกสารสมัยอยุธยา คือ เป็น

จารึก

สมุดข่อย

กระดาษสา

แต่ต่อมาเมื่อได้มีการประดิษฐ์คิดค้นวัสดุงานเขียนประเภทใหม่ ๆ ขึ้น ลักษณะของเอกสาร จกหมายเหตุยุคปัจจุบัน (รัชกาลที่ ๕ - ปัจจุบัน) จึงเปลี่ยนรูปไปเป็น

กระดาษแผ่น

ภาพถ่าย

ไมโครฟิล์ม

ไลต์ที่ต้นหัวข้ออื่น ๆ

ในหนังสือเก่าครั้งรัชกาลที่ ๕ ขึ้น เรียกกระดาษประเภทนี้ว่า "กระดาษฝรั่ง" เพราะเป็นของทำจากต่างประเทศ

ซึ่งมีการผลิตในลักษณะของอุตสาหกรรมแทนการผลิตด้วยมือ จึงได้ปริมาณมากและเป็น
ที่นิยมใช้แพร่หลาย ผู้วิจัยจะกล่าวถึงรายละเอียดเฉพาะเอกสารในยุคปัจจุบัน

๑.๑ กระดาษแผ่น จากการสำรวจลักษณะ เอกสารจดหมายเหตุที่ เก็บรักษาอยู่
ในหอสมุดแห่งชาติ และในกองจดหมายเหตุแห่งชาติ ประกอบกับการค้นคว้าจากหนังสือ พบว่า
เอกสารราชการที่มีลักษณะ เป็นกระดาษแผ่น เริ่มมีใช้ในรัชกาลที่ ๓ และสามารถจำแนกได้เป็น
๒ กลุ่ม คือ เอกสารซึ่งตีพิมพ์ และเอกสารที่เขียนด้วยลายมือหรือพิมพ์คัด

๑.๑.๑ เอกสารตีพิมพ์ ได้มีการตีพิมพ์เอกสารราชการเป็นครั้งแรกใน พ.ศ.
๒๓๘๒ โดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้โรงพิมพ์พวกมิชชันนารีหรืออเมริกันพิมพ์
หมายประกาศห้ามมิให้คนสูบบุหรี่และค้าขายฝิ่น เป็นเอกสารจำนวน ๘,๐๐๐ ฉบับ เพื่อแจกจ่าย
แก่ข้าราชการและราษฎร ครั้นต่อมาในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้โปรดให้สร้างโรงพิมพ์อักษรพิมพ์การเป็นโรงพิมพ์หลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง มีเจ้าหน้าที่
กรมอาลักษณ์เป็นผู้ดำเนินการ ความมุ่งหมายเพื่อพิมพ์ประกาศของทางราชการ ได้เริ่มพิมพ์
หมายประกาศเมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๐๑ โดยทำเป็นหนังสือพิมพ์ข่าวชื่อ หนังสือราชกิจจานุเบกษา
บอกข่าวในราชสำนักและเก็บความจากประกาศต่าง ๆ ซึ่งออกในระยะนั้นมารวมพิมพ์ไว้ และ
ใหญ่ได้รับเก็บรวบรวมเรียงลำดับแผ่นเย็บต่อกันเข้าเป็นเล่มสมุด เหมือนอย่างสมุดจีน สมุดฝรั่ง
สำหรับใช้เป็นหลักฐานค้นคว้าขอราชการได้สืบไป การพิมพ์เอกสารราชการก็ได้ เริ่มขึ้นแต่นั้นมา

๑.๑.๒ เอกสารเขียนด้วยลายมือหรือพิมพ์คัด ได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า
เอกสารโต้ตอบประเภทใบบอกท้องตรา นั้น แต่เดิมมานิยมใช้เขียนบนกระดาษเพล่า ซึ่งเป็น
กระดาษขนาดใหญ่ยาว แล้วม้วนใส่กลิ้งส่งไปมาถึงกัน ครั้นในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชนิยมให้ใช้กระดาษแผ่นแทนกระดาษม้วนยาว ๆ ในหนังสือที่จะ
นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ดังปรากฏใน "ประกาศห้ามมิให้ทำฎีกาถวายด้วยกระดาษม้วน แลให้
ใช้อักษรตามแบบอย่าง" ซึ่งคัดจากหมายรับสั่ง วันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ ปีชวด ฉศก

ลักษณะสมุดจีน สมุดฝรั่ง นั้น เป็นกระดาษ ๆ เย็บสันเข้าเป็นเล่มสมุด ส่วนสมุดไทย
เป็นกระดาษแผ่นยาวพับกลับไปกลับมา เกิดเป็นหน้ากระดาษโดยไม่ต้องมีการตัดกระดาษหรือเย็บ
สัน

พ.ศ. ๒๓๘๗ ว่า

ขุนหาสีโหวหาร รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ให้ประกาศแก่ข้าราชการฝ่ายทหาร
พลเรือน ฝ่ายหน้าฝ่ายใน แลราษฎรทั้งปวง บรรดาที่ต้องทำ
ฎีกาทูลเกล้าฯ ถวาย อย่าให้เขียนกระดาษม้วนยาว ๆ อย่า
ให้ทองทรงคลี่ลำบาก ให้เขียนใส่กระดาษตัดเป็นท่อนแล้วติด
เข้าเหมือนอย่างสมุดฝรั่ง จะได้ทรงทอดพระเนตรง่าย ๆ
ถ้าสงสัยไม่เข้าใจให้มาคุยตัวอย่างที่ห้องอาลักษณ์

ข้อนี้เองคงจะเป็นเหตุให้การใช้กระดาษเพล่าเป็นเอกสารราชการค่อยเลิกไปในที่สุด ด้วยมีผู้โดยเสด็จพระราชนิยมใช้กระดาษแผ่นเป็นเอกสารราชการมากขึ้น

การใช้เครื่องพิมพ์ดีดพิมพ์เอกสารราชการเริ่มมีขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๘ ^๒

๑.๒ ภาพถ่าย การถ่ายรูปเริ่มมีในประเทศไทยในรัชกาลที่ ๓ แต่ไม่ได้รับความนิยม ด้วยคนไทยทั่วไปถือว่า การปั้นรูป ถ่ายรูป เป็นการทอนอายุให้สั้นลง จนในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงถือในคติโบราณ โปรดให้ช่างภาพนายพระบรมนายาลักษณ์ การถ่ายรูปจึงมีผู้โดยเสด็จพระราชนิยมแพร่หลายแต่นั้นมา นับว่าภาพจดหมายเหตุได้เริ่มมีขึ้นแต่ครั้งรัชกาลที่ ๔ มาจนปัจจุบัน ส่วนใหญ่เก็บรักษาอยู่ที่กองโบราณคดี กรมศิลปากร

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๕๐๐ (พระนคร: องค์การคาสอง
คุรุสภา, ๒๕๐๓), หน้า ๑๐๓.

^๒

David K. Wyatt and Constance M. Wilson, "Thai Historical Materials in Bangkok," The Journal of Asian Studies Vol. xiv No.1 (November 1965), p. 114.

ประชุมสมณภาพสำคัญในประวัติศาสตร์ เล่ม ๑ (พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี, ๒๕๑๑), "คำนำ", หน้า ข.

เป็นภาพถ่ายและเนกาทีฟ (negative) เหตุการณ์ บุคคล และสถานที่สำคัญ

๑.๓ ไมโครฟิล์ม การถ่ายภาพเอกสารจดหมายเหตุส่วนลงบนแผ่นฟิล์มแบบบาง ๆ ที่เรียกว่า microforms นี้ ได้เริ่มมีขึ้นในประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ โดยกองจดหมายเหตุแห่งชาติได้ทำไมโครฟิล์มจดหมายเหตุจากเอกสารส่วนพระองค์ของสมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นเอกสารในความครอบครองของทายาทมาเก็บรักษาไว้ หลังจากนั้น จึงได้มีการทำไมโครฟิล์มจดหมายเหตุจากเอกสารในกองจดหมายเหตุแห่งชาติเพื่อนำออกให้บริการค้นคว้าแทนเอกสารฉบับซึ่งชำรุดบ้าง หรือเพื่อเป็นสำเนาให้อำนวยความสะดวกของหน่วยราชการอื่นและนักค้นคว้าวิจัยบ้าง รวมทั้งได้มีการจัดซื้อไมโครฟิล์มเอกสารจดหมายเหตุเกี่ยวกับประเทศไทยจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติในต่างประเทศมาเก็บรักษาไว้อีกด้วย จึงเป็นที่เชื่อแน่ว่า ไมโครฟิล์มจดหมายเหตุจะเป็นเอกสารกลุ่มสำคัญในอนาคต เมื่อเอกสารต้นฉบับจริงได้หมดอายุไปจากกาลเวลา

สำหรับหอสมุดแห่งชาติ ได้มีการถ่ายไมโครฟิล์มเอกสารจดหมายเหตุเพื่อการเก็บรักษาและให้บริการด้วยเช่นกัน

๑.๔ โลตที่ค้นวัสดุอื่น ๆ เนื่องจากเป็นเอกสารกลุ่มเล็ก จึงนำมากล่าวรวมกันที่สำคัญได้แก่

๑.๔.๑ แม่พิมพ์ การจัดทำแม่พิมพ์ในประเทศไทย เริ่มในรัชกาลที่ ๕ เมื่อมีการฝึกหัดทำแม่พิมพ์ขึ้นในกองทหารช่าง กรมทหารมหาดเล็ก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘ ต่อมาจึงได้แยกออกตั้งเป็นกองทำแม่พิมพ์ขึ้นต่างหาก กิจกรรมแม่พิมพ์จึงนับว่าได้ เริ่มต้นขึ้นในฝ่ายทหารกอง และในปัจจุบันแม่พิมพ์จดหมายเหตุส่วนใหญ่ยังอยู่ในความดูแลรักษาของกรมแม่พิมพ์ทหารบก

๑.๔.๒ เทปบันทึกเสียง การบันทึกเสียงลงบนเทปก็เริ่มมีในประเทศไทยประมาณระยะสงครามโลกครั้งที่ ๒ แก่การบันทึกเสียงประวัติศาสตร์ (Oral History) ด้วยความมุ่งหมายเพื่อจะเก็บรักษาเป็นเอกสารจดหมายเหตุนี้ เพิ่งจะปรากฏขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๑๒ โดยเป็นส่วนหนึ่งของโครงการบันทึกภาพและเสียงประวัติศาสตร์ร่วมสมัยของกองจดหมายเหตุแห่งชาติ

ลักษณะเอกสารจดหมายเหตุสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่กล่าวมานี้ เฉพาะที่เป็นเอกสารตัวเขียนสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ได้ทรงมีพระอธิบายอันเป็นรายละเอียดเพิ่มเติมไว้ว่า

หนังสือไทยฉบับเขียนของเก่านั้น ลักษณะต่างกันเป็น ๓ ประเภท ถ้าเป็นหนังสือสำหรับอ่านกันเป็นสามัญ เขียนในสมุดไทยสี่ชวาควย เส้นหมึกบาง เขียนในสมุดไทยสี่คำควย เส้นดินสอดขาวบาง หรือเส้นฝุ่นและเส้นทรกาล หรือวิเศษถึง เขียนควยเส้นทองก็มี เขียนตัวอักษรบรรจงทั้งนั้น ต่อเป็นร่างหรือสำเนาจึงเขียนอักษรหวัดควยเส้นดินสอดขาวล้วนเขียนในสมุดไทยประเภทหนึ่ง ถ้าเป็นหนังสือตำรับตำรา เช่น ตำราเลขยันต์หรือคาถาอาคม เป็นต้น อันเจ้าของประสงค์จะซ่อนเร้นไว้แก่ตัว มักจารลงในใบลานขนาดสั้นสักครึ่งคัมภีร์พระธรรม รอยเชือกเก็บไว้ แต่ล้วนเป็นหนังสือคัมภีร์ใบลานประเภทหนึ่ง ถ้าเป็นจดหมายมีไปมาถึงกัน แม่ทองตราและใบบอกในราชการก็เขียนลงกระดาษชอยควยเส้นดินสอดดำ มวนี่ใส่กระบอกไม้ไผ่ส่งไป เมื่อเสร็จกิจแล้วก็เอาเชือกผูกเก็บไว้เป็นมัด ๆ มักมีแต่ตามสำนักราชการประเภทหนึ่ง หนังสือฉบับเขียนทั้ง ๓ ประเภทที่ว่ามา ประเภทที่เขียนในสมุดไทยมีมากกว่าอย่างอื่น แต่ที่นับว่าเป็นฉบับดี ๆ เพราะตัวอักษรเขียนงามและสอบทานถูกต้องประกอบกัน นอกจากหนังสือทอดหลวง มักเป็นหนังสือซึ่งเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ในรัชกาลก่อน ๆ สร้างไว้ แล้วแบ่งกันเป็นมรดกตกอยู่ในเชื้อวงศ์เป็นแห่ง ๆ ก็มี ผู้รับมรดกรักษาไว้ไม่ได้ แยกกระจัดกระจายไปตกอยู่ที่อื่นแห่งละเล็กละน้อยก็มี หนังสือพวกที่จารในใบลานมีน้อย ถ้าอยู่กับผู้รู้วิชานั้นมักหวงแหน แยกได้มาบ้าง มักเป็นเรื่องแปลก ๆ เช่น ลายแทงคิดปริศนาและตำราพิธอันมีใครมีใครรู้ แต่มักไม่น่าเชื่อถือวิเศษที่

อวค่างในหนังสือนั้น แต่หนังสือซึ่งเขียนกระดาษเพลามักมีแคของ
หลวงอยู่ตามสำนักราชการ

สำหรับการเรียกชื่อเอกสารจดหมายเหตุนั้น เป็นหนังสือโต้ตอบมีไปมาในทางราชการ
ที่เรียกกันมาแต่สมัยอยุธยาว่า สารตรา ทราน้อย ใบบอก หรือ รายงาน นั้น หลังจากการ
เปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว กระทรวงมหาดไทยได้มีคำสั่งให้เปลี่ยนเป็น
เรียกว่า หนังสือ ทั้งสิ้น แต่เพื่อความชัดเจนจึงนิยมเรียกกันว่า หนังสือราชการ เพื่อมิให้
ซ้ำกับหนังสือที่พิมพ์เป็นเล่ม และได้ใช้เรียกกันมาจนในปัจจุบัน

สมเด็จพระยาธำรงราชานุภาพ, "หนังสือหลวงหลวง," นิทานโบราณคดี.
ฉบับพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางเนียร ลพานุกรม (พระนคร: โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๑), หน้า ๘๖.

^๒ คำสั่งกระทรวงมหาดไทย ที่ ๑๐/๑๐ ลงวันที่ ๑๐ เมษายน ๒๔๗๗ อ้างถึงใน
หลวงนรกิจบริหาร, ระเบียบปฏิบัติราชการและแบบหนังสือราชการในกระทรวงมหาดไทย.
กรมมหาดไทยพิมพ์แจกในงานกุศลพระราชทาน ณ วัดกัลยาณมิตร ธนบุรี (พระนคร:
โรงพิมพ์เจริญสภา, ๒๔๘๓), หน้า ๒.

๒. การบริหารงานเอกสาร

เอกสารจดหมายเหตูในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีฉบับปรากฏอยู่จนปัจจุบัน เป็นปริมาณมากกว่าเอกสารของสมัยสุโขทัย อยุธยา หรือธนบุรี จึงสามารถศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการบริหารงานเอกสารจดหมายเหตูได้ว่า ลักษณะการบริหารราชการแผ่นดินที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละครั้ง มีอิทธิพลต่อการผลิต การรับส่ง และการเก็บรักษาเอกสาร หรือที่เรียกว่างานสารบรรณในช่วงเวลานั้น ๆ อย่างไร

๒.๑ การบริหารงานเอกสารระยะ พ.ศ.๒๓๖๕ - ๒๔๓๕ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์

จากเอกสารจดหมายเหตูที่มีฉบับเก็บรักษาอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ และได้ศึกษาจากหนังสือพงศาวดารตำนานต่าง ๆ ที่มีเนื้อความอ้างอิงเอกสาร

๒.๑.๑ การผลิตเอกสาร เอกสารที่เป็นบันทึก จดหมายเหตู หรือพงศาวดาร

จะขึ้นต้นเอกสารด้วย วัน เดือน ปี แล้วจึงกล่าวนามข้าราชการผู้เป็นเจ้าของเอกสาร ได้รับพระบรมราชการโองการ หรือคำสั่งจากผู้ใด ให้ปฏิบัติว่ากระไร เสด็จไปจนจบความ ส่วนเอกสารที่เป็นหนังสือโต้ตอบ เช่น หมายรับสั่ง ใบบอก ท้องตรา จะขึ้นต้นเอกสารด้วยนามข้าราชการผู้เป็นเจ้าของเอกสาร เขียนถึงใคร ระบุนามผู้รับเอกสาร กล่าวถึงราชการที่ทำให้ต้องขึ้นหนังสือนี้มา แล้วจบเอกสารด้วยวัน เดือน ปี ลักษณะวิธีเขียนเป็นแบบเล่าเรื่อง คำขึ้นต้น เนื้อความ คำลงท้าย รวมอยู่ในย่อหน้าเดียวกัน

ตัวเอกสารมี ๓ ประเภท คือ ร่าง ซึ่งเขียนหรือมหาเล็กชาวเวรร่างไว้ขณะรับคำสั่ง หรือรับพระบรมราชโองการ เอกสารตัวจริง ซึ่งเขียนส่งไปถึงผู้รับ เช่น ใบบอก ท้องตรา ศุภอักษร ฯลฯ และสำเนา ซึ่งผู้เขียนคัดไว้จากเอกสารตัวจริง

การเขียนใช้เขียนด้วยลายมือ และถ้าผู้เป็นเจ้าของเรื่องมีตราประจำตำแหน่งจะประทับตรากำกับในเอกสารนั้นแทนการเซ็นชื่อ

๒.๑.๒ การปฏิบัติ เบื้องหนังสือราชการ ซึ่งจะ เป็นจดหมายในกรุง หรือใบบอก

จากหัวเมืองถึงชาย ส่งมาถึงศาลาลูกขุน ทนังงานผู้รับหนังสือจะนำใบบอกนั้นไปยังบ้านเสนาบดี ถ้าเป็น เรื่องเพียงจะต้องมีท้องตราตอบหรือสั่งราชการอันอยู่ในอำนาจเสนาบดี เสนาบดีจะมีบัญชาให้ตอบหนังสือนั้น ประทับตราประจำตำแหน่งเสนาบดี แล้วส่งไป ต้นหนังสือใบบอกที่นับว่า เก็บรักษาไว้ ณ ศาลาลูกขุน

ใบบอกฉบับใดที่จะต้องกราบบังคมทูลพระเจ้าแผ่นดิน เสนาบดีจะสั่งให้จัด
เก็บเอาแต่เนื้อความใบบอกขึ้นกราบบังคมทูล โดยปกติ พระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จออกขุนนาง
ในท้องพระโรงวันละสองครั้ง เวลาเช้า เสด็จออกจากราชการฝ่ายตุลาการ คือพิพากษาฎีกา
ของราษฎร เวลาค่ำ ทรงวาระราชการบ้านเมือง เสนาบดีต้องไปเฝ้าพร้อมกันหมด และอ่าน
ใบบอกที่คั่นนั้นถวาย ทรงฟัง พระเจ้าแผ่นดินจะตรัสปรึกษาหารือกับเสนาบดีเป็นที่ยุติแล้ว จึงมี
พระราชกระแสสั่งการ ในรัชกาลที่ ๔ มีราชการเกี่ยวกับต่างประเทศมากขึ้น จึงเริ่มกำหนด
ราชการเป็น ๒ ประเภท คือราชการอันควรเปิดเผย และราชการอันไม่ควรเปิดเผย การอ่าน
ใบบอกกราบทูลในเวลาเสด็จออกขุนนางนั้น ใช้เฉพาะราชการประเภทเปิดเผย ถ้าเป็นราชการ
ประเภทที่ไม่เปิดเผย ให้ทำเป็นจดหมายบันทึกทูลเกล้าฯ ถวาย โดยคัดเนื้อความใบบอกเขียนลง
ใบสมุดคำเหนือหน้าใบบอกที่อ่านในท้องพระโรง ถ้าจะทรงปรึกษาหารือเสนาบดีคนใด ก็จะมี
รับสั่งให้หาเข้าไปเฝ้าในที่รโหฐาน

ต่อมาพระเจ้าแผ่นดินทรงมีราชกิจอย่างอื่นมากขึ้น ไม่มีเวลาจะเสด็จออก
ขุนนางวันละ ๒ ครั้งได้เหมือนอย่างโบราณ ราชการต่าง ๆ ที่เสนาบดีกราบบังคมทูล จึงใช้เป็น
จดหมาย และมีพระราชดำรัสสั่งด้วยลายพระราชหัตถเลขามากขึ้น จนในรัชกาลที่ ๕ การอ่าน
ใบบอกหัวเบื้องกราบทูลในเวลาเสด็จออกขุนนางก็ทำเป็นพิธีเพื่อรักษาขนบธรรมเนียมเดิม
และจดหมายบันทึกทูลเกล้าฯ ถวาย เริ่มเปลี่ยนจากสมุดไทยเป็นกระดาษฝรั่ง เขียนแยกเป็น
เรื่อง ๆ ไป

๒๑.๑.๓ การเก็บเอกสาร เอกสารที่เป็นต้นเรื่อง เก็บรักษาไว้ที่ศาลาลูกขุน
ซึ่งมี ๓ หลัง เหมือนแบบอย่างครั้งสมัยอยุธยา คือ สำหรับประชุมข้าราชการชั้นสูงฝ่ายตุลาการ
เรียกว่าลูกขุน ๓ ศาลหลวง หลังหนึ่ง และสำหรับประชุมข้าราชการชั้นสูงฝ่ายตุลาการ สองหลัง
เรียกรวมกันว่า ลูกขุน ๓ ศาลา เป็นของข้าราชการฝ่ายพลเรือน อยู่ในบังคับบัญชาของเสนาบดี

กระทรวงมหาดไทย ซึ่งเป็นสมุหนายก หัวหน้าข้าราชการพลเรือน หลังหนึ่ง กับของข้าราชการฝ่ายทหาร อยู่ในบังคับบัญชาของเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ซึ่งเป็นหัวหน้าข้าราชการทหาร หลังหนึ่ง

ต่อมาเอกสารที่เป็นคนเรื่องเหล่านี้ ได้ส่งเข้าเก็บรักษาในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

๒.๒ การบริหารงานเอกสารระยะ พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๔๗๕ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์จากเอกสารจดหมายเหตุ ซึ่งมีฉบับเก็บรักษาอยู่ที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ

๒.๒.๑ การผลิตเอกสาร ในระยะนี้ เอกสารส่วนใหญ่เป็นกระดาษฝรั่ง และมีการกำหนดแบบฟอร์มการเขียนหนังสือราชการโดยสมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ทรงคิดแบบขึ้นใช้ในกระทรวงการต่างประเทศก่อน และต่อมาได้ใช้เป็นแบบเดียวกันทั่วทุกกระทรวง กรม ลักษณะสำคัญของแบบหนังสือราชการ คือ การพิมพ์ดวงตราประจำกระทรวงที่หัวกระดาษ มีชื่อกระทรวง เลขที่หนังสือ วันเดือนปี คำขึ้นต้นระบุชื่อหรือตำแหน่งของผู้รับหนังสือ จากนั้นจึงเป็นเนื้อความที่ต้องการแจ้งให้ทราบ มีคำลงท้าย และลายเซ็น หรือตราประจำตำแหน่งผู้ออกหนังสือนั้น เป็นแบบฟอร์มจดหมาย

๒.๒.๒ การปฏิบัติ ได้มีการแบ่งส่วนราชการตั้งเป็นกระทรวงทบวงกรม มีสายการบริหารและบังคับบัญชาคล้อยกัน และได้มีการตั้งสำนักงานของกระทรวงขึ้นโดยเฉพาะ แทนการปฏิบัติราชการที่บ้านหรือวังของเสนาบดีเช่นแต่ก่อน การปฏิบัติเกี่ยวกับเอกสารราชการ ได้มีการวางระเบียบงานสารบรรณขึ้นใช้ในกระทรวงการต่างประเทศเป็นแห่งแรก ลักษณะ

เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘ - ๑๐.

๒) กระทรวงการต่างประเทศ, ประวัติและระบบงานของกระทรวงการต่างประเทศ พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานคล้ายวันสถาปนาและเปิดอาคารที่ทำการกระทรวงการต่างประเทศ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๕), หน้า ๒๑.

๓) เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

คล้ายคลึงกับระเบียบงานสารบรรณในปัจจุบัน คือ การเสนอหนังสือตามลำดับชั้น จากระดับ กอง กรม ขึ้นไปถึงเสนาบดี ถ้าเป็นเรื่องที่ต้องกราบบังคมทูลพระเจ้าแผ่นดิน ก็จะมีหนังสือเสนาบตีแจ้งผ่านราชเลขาธิการ ขอพระราชทานพระราชกระแส ในรัชกาลที่ ๕ มักจะมีพระราชหัตถเลขาวินิจฉัยขอราชการไว้บนของที่ใส่หนังสือทูลเกล้าฯ ถวายนี้ ส่วนในรัชกาลที่ ๖ รัชกาลที่ ๗ ไปรรมมีพระราชหัตถเลขาบนแผนเอกสารสำหรับบันทึกพระราชกระแสโดยตรง หลังจากนั้น ราชเลขาธิการจะมีหนังสือตอบแจ้งพระราชกระแสต่อเสนาบดี เอกสารราชการที่เป็นพระราชหัตถเลขา และทรงลงพระปรมาภิไธยเองนี้ ส่วนมากเป็นพระราชกระแสส่วนพระองค์

๒.๑.๓ การเก็บรักษา เอกสารเมื่อได้ตอบเสร็จสิ้นเป็นแต่ละเรื่องแล้ว จะมีการเก็บรวมเข้าปึกโดยติดหมุดสำหรับร้อยเอกสารที่มอบหมาย ในเอกสารแต่ละปึก จะมีทั้งต้นร่าง ตัวเอกสาร เอกสารแนบ แผนที่ รูปภาพ สิ่งพิมพ์ ของ เข้าปึกเรียงลำดับตามกระแสการโต้ตอบ เอกสารที่มีวันเดือนปีเก่าสุดจึงอยู่กลาง และเอกสารซึ่งมีวันเดือนปีใหม่สุดของปึก เรื่องนั้นอยู่บน มีใบปะหน้าแจ้งชื่อ เรื่องของเอกสารในปึกนั้น ว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับอะไร การเก็บเข้าแฟ้มเก็บตามหมวดหมู่เรื่อง มีหมวดใหญ่ และหมวดรอง ซึ่งกำหนดตั้งขึ้นตามความเหมาะสม

เอกสารที่สิ้นกระแสการปฏิบัติ แต่ละกระทรวง กรมจะเก็บรักษาเอกสารของตนเอง กระทรวงการต่างประเทศเป็นกระทรวงแรกและกระทรวงเดียวที่ตั้ง "กองเก็บ" ทำหน้าที่เก็บรักษาเอกสารราชการทั้งปวงของกระทรวงมาแต่แรกตั้งกระทรวงใน พ.ศ. ๒๔๒๔ และได้ดำเนินงานสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน

๒.๓ การบริหารงานเอกสารระยะ พ.ศ. ๒๔๗๕ - ปัจจุบัน ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว การบริหารงานเอกสารได้มีการเปลี่ยนแปลงตามการบริหารราชการด้วย สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรีซึ่งจัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๗๖ เป็นศูนย์กลางการบริหารราชการติดต่อกับกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ จึงได้กำหนดระเบียบงานสารบรรณขึ้น ให้ใช้เป็นระเบียบปฏิบัติแก่ทุกกระทรวงทบวงกรมเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๗๕ และได้มีการปรับปรุงใหม่หลายครั้ง รวมทั้งมีการกำหนดระเบียบว่าด้วยการรักษาความปลอดภัยแห่งชาติ

ซึ่งว่าด้วยการรักษาความปลอดภัยสถานที่ราชการและเอกสารลับของทางราชการ

ลักษณะการผลิตเอกสาร การปฏิบัติและการเก็บรักษาเอกสารในทางระบายนี

คล้ายคลึงกับการบริหารงานเอกสารระยะ พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๔๗๕

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงการบริหารงานเอกสารราชการนี้โดยละเอียดต่อไปในบทที่ ๔

การดำเนินงานหอจดหมายเหตุ

การดำเนินงานหอจดหมายเหตุในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ นับว่าเป็นปีกแผนยิ่งกว่าในสมัยใด ๆ ได้ปรากฏมีสถาบันจดหมายเหตุถึง ๕ แห่ง คือ หอหลวง หอศาสตราคม พิพิธภังค์สถาน หอพระสมุดวชิราวุธสำหรับพระนคร และหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

หอหลวง

สถานที่ตั้งหอหลวงยังคงอยู่ในพระบรมมหาราชวัง มีอาลักษณ์เป็นพนักงานประจำหอทำหน้าที่เป็นหอจดหมายเหตุประจำราชสำนัก โดยเก็บรักษาหนังสือซึ่งเป็นแบบฉบับตำรับตำรา และจดหมายเหตุของบ้านเมือง เช่นเดียวกับในสมัยอยุธยา และโดยที่ได้ตั้งที่ทำการกรมอาลักษณ์ ณ ตึกหอหลวงนี้ด้วย จึงเรียกชื่อกันอีกอย่างหนึ่งว่า "ห้องอาลักษณ์"

วิธีการจัดและค้นเอกสารในหอหลวงนั้น ได้พบรายละเอียดคร่าว ๆ ว่า ใ้่ววิธีเขียนชื่อเรื่องไว้บนแผ่นกระดาษที่ปักไว้หน้าเล่มสมุดไทย ช่วยให้ทราบว่า ในสมุดเล่มนั้นมีบันทึกเรื่องอะไรไว้บ้าง แล้วมีบัญชีคุมเอกสาร โดยนำชื่อเรื่อง ๆ แรกของแต่ละสมุดมาจดลงในบัญชีสำหรับห้องตราของกระทรวงต่าง ๆ จะคัดสำเนาเขียนลงไว้ในสมุดฝรั่งเล่มใหญ่ ๆ แยกตามกระทรวง ในแต่ละกระทรวงแยกเป็นปีละเล่ม เพื่อความสะดวกในการค้น

๑. คำร่างราชานุญาต, สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, "หนังสือหอหลวง," นิทานโบราณคดี..., หน้า ๗๖.

๒. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖ บ.ม.๔/๑๓ เรื่อง กรมพระคำภีร์ราชานุญาต สถานายกหอพระสมุดวชิราวุธ ขอบาวชี้และขอคัดหนังสือเรื่องต่าง ๆ ที่มีอยู่ในกรมราชเลขาการ.

ความเคลื่อนไหวครั้งสำคัญ ๆ เกี่ยวกับการบริหารงานและ เอกสารในหอหลวง
แบ่งออกได้เป็น ๓ ระยะ คือ

ระยะที่ ๑ สมัยกรมหลวงบดินทร์ไพศาลโสภณ ทรงบัญชาการกรมอาลักษณ์ ปกติ
บรรดาเอกสารในหอหลวงนั้น เป็นของกองห้าม มิให้บุคคลภายนอกผู้ไม่มีหน้าที่ใต้อานหรือคัดลอก
เมื่อครั้งมีการรื้อตึกหอหลวง เพื่อสร้างใหม่ในรัชกาลที่ ๕ ได้โปรดให้ขนเอกสารหอหลวงไป
เก็บรักษาไว้ที่วังกรมหลวงบดินทร์ไพศาลโสภณ ผู้ทรงบัญชาการกรมอาลักษณ์อยู่ในขณะนั้น เป็น
การชั่วคราว พอถึงงานฉลองพระนครครบ ๑๐๐ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๒๔ กรมหลวงบดินทร์ไพศาลโสภณ
จึงได้ทรงคัดเลือกเอกสารหอหลวงออกไปจัดแสดงรวมในงานนิทรรศการ "เฮกสทึเบิน"
ศิลปะวัตถุ และผลิตภัณฑ์สำคัญของบ้านเมืองที่บริเวณสนามหลวง นับเป็นการจัดนิทรรศการเอกสาร
จดหมายเหตุครั้งแรก และเป็นมูลเหตุให้เกิดกรณี นาย ก.ส.ล. กุหลาบ ลักลอบคัดหนังสือ
หอหลวงในเวลาต่อมา ด้วยนายกุหลาบเป็นผู้มีนิสัยรักการศึกษาคนคว้า ได้เห็นหนังสือหอหลวง
มีเรื่องโบราณคดีต่าง ๆ ที่ตนไม่เคยรู้เห็นอยู่เป็นอันมาก จึงมาขออนุญาตกรมหลวงบดินทร์ไพศาล
โสภณ ขอยืมไปอ่าน แล้วแอบคัดลอกไว้ ได้สำเนาเอกสารสำคัญ ๆ ไปจากหอหลวงเป็นอันมาก
และนำไปคัดแปลงแต่งเติมข้อความ เพื่อเกิดความจะได้อ้างว่าเป็นเอกสารฉบับอื่นมิใช่ฉบับหลวง
เอกสารหอหลวงที่ นาย ก.ส.ล. กุหลาบ นำออกพิมพ์เผยแพร่เป็นเรื่องแรกใน พ.ศ. ๒๔๒๖
คือเรื่อง "คำให้การขุนหลวงหาวัด" จึงนับเป็นครั้งแรกที่เอกสารอันปกปิดเป็นความลับของ
หลวงได้เปิดเผยออกสู่สาธารณชน

ระยะที่ ๒ สมัยกรมพระสมเด็จอมรพิเฑ์ ทรงบัญชาการกรมอาลักษณ์ ต่อมาเมื่อ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดระเบียบบริหารราชการ ตั้งกระทรวงทบวง
กรมใหม่ ใน พ.ศ. ๒๔๓๕ โปรดให้ย้ายกรมอาลักษณ์ไปขึ้นกับกระทรวงมรดกธรรม กรมพระสมเด็จ
อมรพิเฑ์ ได้ทรงบัญชาการกรมอาลักษณ์ จึงโปรดให้รับเอกสารหอหลวงจากวังกรมหลวงบดินทร์
ไพศาลโสภณกลับเข้าไปเก็บไว้ในพระบรมมหาราชวัง เสด็จเดิม ในช่วงนี้เอง ข้าในวังกรมหลวง

คำร่างราชานุญาต, สมเด็จฯ กรมพระยา, "หนังสือหอหลวง," นิทานโบราณคดี...
หน้า ๗๓.

บดินทร์ไพศาลโสภณไฉยภัยยกหนังสือจดหลวงไว้แล้วนำออกขายภายหลัง เอกสารจดหลวงจึงตกอยู่ในมือเอกชน และบางฉบับ หอสมุดแห่งชาติในต่างประเทศ เช่น อังกฤษ และเยอรมนี ได้ซื้อไป

ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๗ กรมการหอพระสมุดฯ ได้ดำริให้รวบรวมหนังสือฉบับเขียนกันกระจัดกระจายอยู่ในพื้นเมืองมาเก็บรักษาไว้ก่อนหนังสือพวกอื่น ด้วยในสมัยนั้น หนังสือไทยที่เป็นจดหมายเหตุและตำราวิชาการ รวมทั้งวรรณคดี ยังเป็นฉบับเขียนอยู่โดยมาก มีไรฉบับพิมพ์ หากค้นฉบับเป็นต้นทรายเสียหาย วิชาความรู้ของชาติก็จะเสื่อมสูญไปด้วย กรมพระสมมตอมรพันธ์ ได้ทรงเลือกคัดสำเนาเอกสารบางเรื่องในจดหลวงที่พิจารณาเห็นว่าควรมีฉบับอยู่ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร เพื่อให้ประชาชนได้ใช้ศึกษาค้นคว้า ส่งมาให้ส่วนหนึ่ง และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงรับพระธุระจัดซื้อหาหนังสือฉบับเขียนซึ่งมีอยู่ที่อื่น ๆ จึงได้เอกสารจดหมายเหตุสำคัญ ๆ มาเป็นต้นมาก และเอกสารจดหลวงซึ่งเข้าไปในวังกรมหลวงบดินทร์ไพศาลโสภณไฉยภัยยกไว้แล้วนำออกขาย ก็ได้คืนมาแทบทั้งหมด^๒

ระยะที่ ๓ สมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ คณะกรรมการราษฎรได้ประกาศยุบเลิกกรมราชเลขาธิการ และตั้งกรมเลขาธิการคณะกรรมการราษฎรขึ้นแทน งานราชการแผ่นดินทั้งปวงจึงแยกมาปฏิบัติทางกรมเลขาธิการคณะกรรมการราษฎร ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สำหรับงานส่วนพระองค์

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐.

^๒ ดู เหล่าสุนทร, หน้าที่และภารกิจของสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ... , หน้า ๓๑

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงกรมราชเลขาการในพระองค์ขึ้นเป็นผู้ปฏิบัติ ต่อมา กรมราชเลขาการในพระองค์นี้เปลี่ยนชื่อเป็นสำนักราชเลขาธิการ เป็นอันว่า เอกสารหรือหลวงของกรมอาลักษณ์ ซึ่งขึ้นอยู่ในกรมราชเลขาธิการได้ถูกแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวกับราชการแผ่นดิน โอนย้ายไปเก็บรักษาที่กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี อีกส่วนหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวกับเรื่องส่วนพระองค์พระมหากษัตริย์ เก็บรักษาที่สำนักราชเลขาธิการ

เฉพาะ เอกสารหรือหลวงส่วนที่เก็บรักษาที่กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีนั้น ต่อมาได้ส่งมอบให้ต่อพระสมุทวชิรญาณเป็นผู้เก็บรักษา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นเอกสารรุ่นเก่าสุดมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ และต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๘๗ ได้ส่งมอบเอกสารรัชกาลที่ ๗ ให้แก่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ

การดำเนินงานจดหมายเหตุของหอหลวงจึงเป็นอันสิ้นสุดลงเพียงนี้

หอศาสตราคม

งานจดหมายเหตุหอศาสตราคมได้ดำเนินคู่เคียงมากับงานหอหลวง เช่นเดียวกับในสมัยอยุธยา ที่ทำการหอศาสตราคมตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง

การบันทึกจดหมายเหตุหอศาสตราคม ได้พบสมุดจดหมายเหตุหอศาสตราคม พ.ศ. ๒๔๑๖ และ พ.ศ. ๒๔๑๓ ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งสมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า ยังคงเป็นหน้าที่ของนายสุคจินดาและนายเสนต์หุ้มแพร เป็นผู้จด

ครั้งในรัชกาลที่ ๕ ได้พบบาง "โครี" ในกรมพระอาลักษณ์ เข้าใจว่าเป็นการปรับปรุงจากงานจดหมายเหตุหอศาสตราคม ด้วยปรากฏว่า หม่อมเจ้าประภากร อธิบดีกรมอาลักษณ์ ได้กราบทูลเสนอความเห็นต่อกรมพระสมบถอมรินทร์ ราชเลขาธิการ เกี่ยวกับการ

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๕ จดหมายเหตุหอศาสตราคม แลเรื่องเสด็จทอดพระเนตรสุริยุปราคาทั่วภาค เมื่อรัชกาลที่ ๔ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๓๓), หน้า (๑) - (๒).

จัดงบประมาณประจำปี ร.ศ.๑๑๕ (พ.ศ.๒๔๓๘) ของกรมศาลิกษัตริย์ พนักงานพระราชพิธี ไคร้ นั้น ไม่ควรจะแยกจากราชกิจจา ด้วยเมื่อพนักงานผู้เดียวเสียชวบาไค้เรื่องหนึ่ง ก็อาจ แยกแยกออกเป็นสองทางได้ จึงควรยกการไคร้ไปรวมกับราชกิจจา ยกเป็น กองจดหมายเหตุ ขึ้น ใหญ่มีหน้าที่เฝ้าได้รับราชการในกองนี้ด้วย ๒ - ๓ นาย เพื่อเก็บไขจะไค้ทำการแทนกัน ตำแหน่งพนักงานจดหมายเหตุราชกิจจาและไคร้ ให้นายอุไทยวรรณ เป็นนายเวร ทำหน้าที่ เป็นผู้แต่งเสียบัญชาว่า ๒ คน ทำหน้าที่ผู้สืบข่าวคนหนึ่ง และผู้เขียนไคร้คนหนึ่ง เสียบัญชาว่า ๑ คน ทำหน้าที่คัดลอก กรมพระสมมตบรพันธ์ ไค้ทรงมีหนังสือตอบว่า งานกองจดหมายเหตุนี้ ทรงหนักใจด้วยตัวบุคคลที่ไม่ตั้งใจทำราชการอยู่มาก ทำการหักท้าวถอดหรือไล่ออกก็เป็นการยาก ขอให้คอยประคับประคองไป อยากรู้ข่าว ใน ร.ศ.๑๑๘ (พ.ศ.๒๔๔๑) ไค้ประกาศตั้งตำแหน่ง ข้าราชการ กรมรัฐมนตรีและกรมศาลิกษัตริย์ ซึ่งมีตำแหน่งข้าราชการกองจดหมายเหตุว่า ให้หลวง นรราชจำนง ดำรงตำแหน่ง ปลัดกรม มีนายเวร ๑ คน เสียบัญชา ๑ คน

เป็นอันว่า การจดหมายเหตุการประจำวันหรืองาน "ไคร้" นี้ พนักงานมีหน้าที่ เขาเฝ้าหูละอองมูลีพระบาทขณะเสด็จออกวาราชการแผ่นดิน เพื่อบันทึกเหตุการณ์และนำไปเรียบเรียง ลงพิมพ์ในหนังสือราชกิจจานุเบกษาด้วย เพราะราชกิจจานุเบกษานั้นเป็นหนังสือแถลงข่าวของ ทางราชการ ดังไค้กล่าวมาแล้วข้างต้น งานไคร้และราชกิจจานุเบกษานี้จึงมีความสัมพันธ์กันและรวมกัน เข้าเป็น กองจดหมายเหตุ อยากรู้ข่าว หลักฐานเกี่ยวกับหอศาสตราคมและการบันทึก จดหมายเหตุประจำวันแบบจดหมายเหตุหอศาสตราคมนั้นปรากฏมีอยู่น้อยและไม่สมบูรณ์ ไม่สามารถ วิเคราะห์เรื่องราวต่อไปได้

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข อ.๕/๒
เรื่องความเห็นหม่อมเจ้าประภากร ร่างงบประมาณ เปลี่ยนแปลงในกรมรัฐมนตรี.

พิพิธภัณฑ์สถาน

พิพิธภัณฑ์สถาน ทำหน้าที่เป็นสถาบันเก็บเอกสารจดหมายเหตุประเภทจารึกอยู่ในช่วงเวลาก่อนที่จะมีการจัดตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

การดำเนินงานจดหมายเหตุคาจารึก เริ่มขึ้นในรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะยังทรงผนวชอยู่ ได้เสด็จทรงศึกษาทางภาคเหนือ ใน พ.ศ. ๒๓๗๖ ไปพบศิลาจารึก ๒ หลัก คือจารึกของพ่อขุนรามคำแหง และจารึกของพระยาลีไท่ ที่เมืองสุโขทัย จึงโปรดฯ ให้นำลงมาไว้ในกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพยายามอ่านจารึกของพ่อขุนรามคำแหงเอง ส่วนจารึกของพระยาลีไท่นั้น โปรดฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พร้อมด้วยลามเซมรอนแปล ได้ความตลอดแล้ว จึงทรงนำออกเผยแพร่

ครั้นในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕ มีชาวเยอรมัน ชื่อ ราสต์มันน์ (Rastmann) ไปลักตัดพระเศียรและพระหัตถ์รูปพระอิศวรทองสำริด ที่ศาลพระอิศวร เมืองกำแพงเพชร เพื่อจะเอาส่งไปประเทศเยอรมนี แต่ถูกจับได้ในกรุงเทพฯ เสียก่อน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำริว่าของโบราณ ซึ่งทอดทิ้งอยู่ตามหัวเมือง ถ้าไม่ดูแลรักษาจะเป็นอันตรายหายเสีย แต่ที่จะรักษาไว้ตามหัวเมืองเห็น จะรักษาได้บ้าง ไปได้บ้าง จึงโปรดฯ ให้ส่งไปยังเมืองกำแพงเพชร ให้ส่งของโบราณเช่นรูปพระอิศวรลงมารับรักษาไว้ในกรุงเทพฯ ครั้งนั้น เมืองกำแพงเพชร ได้ส่งศิลาจารึกนครชุมลงมากวายเป็นอันมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่า

^๑ คือจารึกหลักที่ ๑ ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

^๒ คือจารึกหลักที่ ๔ ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร

^๓ คือจารึกหลักที่ ๓ ศิลาจารึกนครชุม

ศิลาจารึกเป็นของสำคัญในทางพงศาวดารของบ้านเมือง ถ้าทิ้งไว้ก็จะ เป็นอันตรายเป็นเสีย ควร
รวบรวมเอามารักษาไว้ ในสมัยนั้น พิพิธภัณฑสถานในกรุงเทพฯ ยังขึ้นอยู่ในกรมทหารมหาดเล็ก
และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็กและกรม
กองแก้วจินดาอยู่ จึงมีพระบรมราชโองการให้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตรวจ
ค้นและรวบรวมศิลาจารึกซึ่งทอดทิ้งอยู่ตามหัวเมืองเหนือ มาเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถาน
สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงกราบบังคมทูลขอพระราชทานแต่งตั้งให้ ร้อยเอก
หลวงสโมสรวรพการ นายทหารช่างในกรมทหารมหาดเล็ก และหลวงกำจักษ์ไพสิน ปลัดกรม
กองแก้วจินดา เป็นข้าหลวงขึ้นไปตรวจหาศิลาจารึกที่เมืองสวรรคโลกและสุโขทัย นำลงมา
ไว้กรุงเทพฯ ตามรับสั่ง

การสำรวจและรวบรวมเอกสารจดหมายเหตุของไทย ซึ่งได้กระทำให้เป็นทางราชการ
เป็นครั้งแรก ปรากฏรายละเอียดในสำเนาเอกสารและรายงานต่อไปนี้

(สำเนาห้องตรากระทรวงมหาดไทย)

๑(๕๕๕)
ที่ ๒๐๘

ศาลาทิวการกรมมหาดไทย

วัน ๔ ๓ ๔ ค่ำ ปีมจอัฐศก ๑๒๔๘

หนังสือเจ้าพระยารัตนบัดินทรา ที่สมุหนายก มาถึง
สวรรคโลก

ผู้ว่าราชการกรมการเมือง และเจ้าเมืองกรมการ
สุโขทัย

หัวเมืองรายทาง คอยพระเจ้านองยาเขอ กรมหมื่นดำรงราชา
นุกาพ มีลายพระหัตถ์แจ้งราชการมายังกรมมหาดไทย ลงวัน

๒ ๓ ๔ ค่ำ ปีมจอัฐศก ว่าพระบาทสมเด็จฯ พระเจ้าอยู่หัว

จะต้องพระราชหระสงค์ศิลาที่จารึกอักษรแลศิลาลวดลายของ

เกาโบราณซึ่งสลักหักพังอยู่ที่หัวเมืองฝ่ายเหนือ ลงไปเก็บรักษา

๑' ต่อมาได้เลื่อนเป็น พลโท พระยาสโมสรวรพการ (ทศ กิริสัมพันธ์)

๒' ต่อมาได้เลื่อนเป็น มหาอำมาตย์ตรี พระยาวชิรยศยารักษ์ (ดิเรก นามะสนธิ)

ไว้เหนือมิวเซียม ให้เป็นเกียรติยศแก่บ้านเมืองแลนานาประเทศ
 ต่อไป จึงโปรดเกล้าฯ ให้หลวงสโสมสรพลการ กรมทหารมหาด
 เล็กรักษาพระองค์ หลวงกำจัดไพริน กรมกองแก้วจินดา เป็นข้า
 หลวง กับขุนหมื่นนายไพร่คนใช้สรอย ๒๐ คน ขึ้นมาเที่ยวค้นหา
 ศิลาที่จารึกอักษรแลศิลาสลักลวดลาย ซึ่งเป็นของเก่าโบราณ
 จะมีอยู่ในเขตแขวงบ้านเมืองใด ให้มีผู้ดูแลรักษา แล้วก็ให้เก็บ
 รวบรวมมอบไว้กับเจ้าเมืองกรมการให้สิ้นเชิง ถ้าข้าหลวงจะ
 กลับลงไป ณ กรุงเพทฯ เมื่อใด ก็ให้ผู้ว่าราชการเมืองกรมการ
 จัดกำลังพาหนะขนศิลาบรรทุกเรือแลแพ มีใบบอกแต่งกรมการคุม
 ลงไปส่งพร้อมกับข้าหลวงโดยเร็ว ถ้าข้าหลวงจะเที่ยวตรวจค้น
 หาศิลาในเขตแขวงบ้านเมืองใด ก็ให้จัดกรมการไปช่วยข้าหลวง
 นาย ๑ ถ้าได้ศิลาจารึกอักษรแลศิลาลวดลายมากน้อยเท่าใด ก็
 ให้จัดพาหนะขนศิลาลงมารวบรวมไว้ให้ถึงท่า แล้วให้จ่ายเข้า
 สารีให้ข้าหลวงนายไพร่รับพระ ราชทานตามสมควร ถ้าข้าหลวง
 จะชี้แจงวางควยการที่จะค้นหาศิลาประการใด ก็ให้ผู้ว่าราชการ
 เมืองกรมการจัดกำลังพาหนะให้ตามสมควร อย่าให้เป็นที่ชี้แจงวาง
 เสียราชการได้เป็นอันขาด

ประทับตราพระราชสีห์น้อยมาเป็นสำคัญ

(สำเนารายงานที่มีมาถึงกระทรวงมหาดไทย)

ที่ ๓

ศาลาว่าการเมืองสุโขทัย

ณ วัน ๕ ฎ ๕ ค่ำ ปีกุญ ๒๐ ๒๔๘๘

ข้าพเจ้าพระกำแพงพราหมณ์ ปลัดผู้รักษาเมือง พระ

พิทักษ์ภูธร ยกกระบัตร กรมการเมืองสุโขทัย ขอบอกปรนินิบัติมา
 ยังกษัตริย์ ออกพันทนายเวร ได้นำขึ้นกราบเรียนแด่พ่อด้วงเจ้าทนาย
 ลูกขุน ณ ศาลาไค้ทราบ ด้วยมีตราพระราชสีห์ลงวันพุธ เดือน ๔

แรมคำหนึ่ง ปีกอัฐศก ที่ ๕๕๕ หลวงสโมสรพการ กรมทหารรักษา
 พระองค์ หลวงกำจักษ์ไพริน กรมกองแก้วจินดา ข้าหลวงขึ้นไปถึง
 ข้าพเจ้ากรมการ ๗ วัน เดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีกุญยังเป็นอัฐศก
 ใจความว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ มีลาย
 พระหัตถ์แจ้งขอราชการมายังกรมมหาดไทย ว่าพระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชประสงค์ศิลาจารึกตัวอักษรแลลวดลาย
 ต่าง ๆ เป็นของโบราณ ซึ่งสลักหักพังอยู่ในเขตแขวงเมืองสุโขทัย
 ความแจ้งในท้องตรานั้นแล้ว ข้าพเจ้าแลกรมการได้นำหลวงสโมสร
 พการ หลวงกำจักษ์ไพริน ข้าหลวง เทียบค้นหาที่วัดศรีชุม ได้แผ่น
 ศิลาจารึกเป็นตัวอักษรแลรูปภาพลวดลายต่าง ๆ ใหญ่น้อย ชำรุด
 บ้างค้ำบาง ๕ แผ่น ที่วัดเสมามีศิลาทำเป็นรูปเสมามีตัวอักษรแผ่น
 ที่วัดพลับคำบลเขาเชิงศิลาทำเป็นรูปเสมาชำรุดที่ยอดกระเทาะ
 ออกจากกันมีตัวอักษรแผ่น ๑ รวมศิลาใหญ่น้อย ๗ แผ่น ข้าพเจ้า
 กรมการได้เกณฑ์ขุนหมื่นไพร่ลากมาไว้ที่ท่าเมืองธานี ตั้งแต่วัน
 เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำแล้ว ครั้น ๗ วัน เดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ
 ปีกุญยังเป็นอัฐศก ข้าพเจ้ากรมการเห็นพร้อมกันว่า ศิลาทำเป็น
 รูปเสมาสลักเป็นลวดลายต่าง ๆ เป็นของโบราณ ควรจะสมโภช
 ให้เป็นเกียรติยศแก่บ้านเมือง ข้าพเจ้ากรมการจึงขนแผ่นศิลา
 จะไปสมโภช ณ พระอารามวัดราชธานีในเมืองสุโขทัยที่ท่าน
 ข้าหลวงรักษาอยู่ พอยกแผ่นศิลาที่ทำเป็นรูปเสมาคือเคลื่อนจากที่
 ประมาณ ๒ ว่า ยอดเสมาทักออกเป็น ๒ ทอน ยาวประมาณ
 ศอกหนึ่ง ข้าพเจ้าแลกรมการกระทำราชการฉลองพระเดชพระ
 คุณหมื่นแก่ราชการ แผ่นศิลาจึงเป็นอันตรายเสียราชการไปดังนี้
 ข้าพเจ้ากรมการมีความวิตกสุดแล้วแต่จะโปรด แต่แผ่นศิลานั้น
 ข้าพเจ้ากรมการได้แต่งให้หลวงชาญชุมพลกรมการคุมลงมาส่ง
 ณ กรุงเทพฯ ค่ายแล้ว ขอราชการทั้งนี้จะควรประการใด ขอ

พระบารมีเป็นที่พึ่งแล้วแต่จะโปรด

ข้าพเจ้า พระกำแพงพรหมณ์ ปลัดผู้รักษาเมือง ไค้
ประทับตรารูปเทวดานั่งแท่นมือถือพวงมาลัยเป็นสำคัญ

.....

(สำเนารายงานฉบับที่ ๒)

วันจันทร์ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๕ ปีกุญยังเป็นอัฐศก ทานหลวงกำจัด
ไพรีน หลวงสโมสรแก้วจินดา ข้าหลวงเชิญทองตราพระราชสีห์
โปรดเกล้าฯ ขึ้นมาให้ผู้รักษาเมืองกรมการจัตถากศิลาจารึกอักษร
ลงไปทูลเกล้าฯ ถวาย ทานพระกำแพงพรหมณ์ผู้รักษาเมืองสั่งให้
ข้าพเจ้าหลวงนา ผู้ว่าที่พระกงไกรลาส ให้เป็นนายกกองชุดลาก
ศิลาวัคศรีชุมได้ ๕ แผน วัคเขมาได้ ๑ แผน วัคพระเสด็จเจ้า
เชิง ๑ แผน รวมศิลา ๗ แผน ครั้นลากศิลามาถึงท่าเมืองสุโขทัย
แล้ว ครั้นวันอาทิตย์ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๕ ปีกุญยังเป็นอัฐศก ข้า
พเจ้าหลวงนา ว่าที่พระกงไกรลาสอาราธนาเจ้าคุณพระปลัดกับ
คุณพระเกษในอารามวัคราชธานี แลหลวงอินทราวาศักย ช่วย
แปลคัลลอกหนังสือโบราณที่ข้าพเจ้าคัลลอกมาแต่ตำบลเขานาง
เชิง วัคพระเสด็จหลังบ้านทุ่งหลวง แขวงเมืองสุโขทัย มีใจความ
ดังนี้

ศุภมัสสุสรราชติกกริกรินทรบรรณวิวิชเคไชชัยยาติเรก

๑๘๑๑ ศก มเส่ง นักสตับุรมีไพสาขพุททการสุกนหุติ...

เอกสารราชการ อ้างถึงใน หอพระสมุดวชิรญาณ, ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ ๑
จารึกกรุงสุโขทัย (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร; ๒๔๖๗), หน้า ๑๐ - ๑๒.

๕๗

บรรดาศึกษารึกที่ได้มีผู้พบภายหลังต่อมา ก็ได้ถูกส่งมารวมเข้าพิพิธภัณฑสถาน จนเมื่อตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครขึ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศกระแสพระบรมราชโองการเรื่องจัดการตรวจรักษาของโบราณ ลงวันที่ ๑๗ มกราคม ๒๔๖๖ ให้กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร มีหน้าที่เป็นพนักงานอำนวยการตรวจตรารักษาของโบราณด้วย ศึกษารึกต่าง ๆ จึงได้โอนมาอยู่ในความดูแลของหอพระสมุดฯ นอกจากนี้กรรมการหอพระสมุดยังได้มีหนังสือถึงอุปราชและเทศาภิบาลมณฑล ขอให้ช่วยรักษาศิลการึกที่มีอยู่อย่าให้สูญหาย ให้ช่วยกันแสวงหาศึกษารึกว่ามีอยู่ที่ใดบ้าง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แมนมาต ขวลิต, ประวัติหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๕),

แล้วทำบัญชีไว้ และขอให้ช่วยคัดลอกสำเนาจารึกบรรดาที่มีอยู่ส่งมายังหอพระสมุดฯ ด้วย
การดำเนินงานเกี่ยวกับจารึกทั้งปวง ทั้งในด้านการเก็บรักษา คัดลอก อ่าน แปล จึงอยู่ใน
ความรับผิดชอบของหอพระสมุดฯ ต่อมานี้ปัจจุบัน

หอพระสมุดฯ วิชาการสำหรับพระนคร

ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วในเรื่องหอหลวง ถึงโครงการรวบรวมจดหมายเหตุและหนังสือ
ฉบับเขียนของหอพระสมุดฯ วิชาการสำหรับพระนคร ปรากฏว่า ในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๗ -
๒๔๕๕ หอพระสมุดฯ สามารถรวบรวมเอกสารได้เป็นจำนวนมาก ที่สำคัญสมควรกล่าวถึงใน
ขั้นนี้

ต้นร่างพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์
ด้วยพระราชนิพนธ์เลขาแต่คนจนปลายทุกเรื่อง

เอกสารสำคัญจากจังหวัดเพชรบุรี บางฉบับเก่าถึงครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา เช่นพระไตรปิฎก
ไตรภูมิพระร่วง พระราชกำหนดของพระเจ้ากรุงธนบุรี และจดหมายเหตุครั้งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ทวีปในรัชกาลที่ ๒

เอกสารจากมณฑลนครราชสีมา มีหนังสือ พระราชกฤษฎีกา และตำนานเขียนไว้
ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา ต้นห้องตราในรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์

เอกสารจากวังหน้า ซึ่งได้รับเป็นมรดกกันมาในพระราชวังบวร เช่น จดหมายเหตุ
ความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี

เอกสารของกรมหลวงวงษาธิราชสนิท เช่น ตำราแพทย์ พงศาวดาร และจดหมายเหตุ
เรื่องแปลก ๆ ด้วยกรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงเป็นนักโบราณคดีคนสำคัญในครั้งรัชกาลที่ ๔

เอกสารของกรมขุนวรจักรธรานุภาพ เช่น เอกสารการติดต่อกับต่างประเทศในปลาย
รัชกาลที่ ๔ และต้นรัชกาลที่ ๕ ตำราและจดหมายเหตุในทางพงศาวดาร เป็นต้น

สมเด็จพระยาตำราพระราชานุภาพ, ตำนานหอพระสมุด หอพระมณฑิยธรรม
หอวิชาการ หอพุทธศาสนสังฆะ และหอสมุดสำหรับพระนคร (พระนคร : หอพระสมุดฯ วิชาการ,
๒๔๕๕), หน้า ๗๕ - ๗๖.

นอกจากนี้ หอพระสมุดฯ ยังได้ติดต่อขอรับเอกสารราชการเก่าในกระทรวงต่าง ๆ อายุตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๔ ขึ้นไปรวบรวมเก็บรักษาไว้ด้วย

สำหรับเอกสารของชาวต่างประเทศซึ่งเขียนเนื่องด้วยพงศาวดารไทย หอพระสมุดฯ ก็ได้ติดต่อขอหรือคัดลอกมา มีเอกสารสำคัญเป็นอันมาก เช่น

เอกสารจดหมายเหตุจากอังกฤษ เช่น

จดหมายเหตุอังกฤษเข้ามาค้าขายครั้งกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๑๕๐ - ๒๒๓๑
แผนที่ดินสมเด็จพระเอกาทศรถ ถึง แผนที่ดินสมเด็จพระเพทราชา

ใบบอกครอเฟอร์ด ทูตอังกฤษเข้ามากรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๒๔

ใบบอกเบอร์นี ทูตอังกฤษเข้ามาในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๒๘

ใบบอกเซอร์เยมส์บุค ทูตอังกฤษเข้ามาในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๕๔

ใบบอกเรื่องเมืองไทรบุรี ครั้งรัชกาลที่ ๓

ใบบอกเซอร์ยอห์น เบาริง และเซอร์แฮรี ปาร์คส์ ทูตและอุปทูตอังกฤษเข้ามา
ทำสัญญาในรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๐

ใบบอกเรื่องทูตไทยไปอังกฤษในรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๐

เอกสารจดหมายเหตุจากเนเธอร์แลนด์ เช่น

จดหมายเหตุวิลันดาเข้ามาค้าขายครั้งกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๑๖๗ - ๒๑๘๔
แผนที่ดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมถึงสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ได้จากหอจดหมายเหตุเมือง
ปัตตาเวีย อินโดนีเซีย

จดหมายเหตุวิลันดาเข้ามาค้าขายครั้งกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๑๕๑ ในแผนที่ดิน
สมเด็จพระเอกาทศรถ จากหอจดหมายเหตุกรุงเฮก เนเธอร์แลนด์

เอกสารจดหมายเหตุจากเดนมาร์ก เช่น

สำเนาท้องตราอนุญาตให้ชาวเดนมาร์กเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยา สมัย
สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

เอกสารจดหมายเหตุจากฝรั่งเศส เช่น

พงศาวดารญวนฉบับหลวง

รายงานนายทหารเรือฝรั่งเศสครั้งกรุงศรีอยุธยา บอกเรื่องจับเจ้าพระยา

วิชเยนทร์

หนังสือสัญญาไทยทำกับฝรั่งเศสในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

จดหมายเหตุเรื่องโกษาปานเป็นทูตไปเมืองฝรั่งเศสครั้งแผ่นดินสมเด็จพระ

นารายณ์มหาราช

บันทึกของสมเด็จพระสังฆราช (มี) เรื่องสมณะทูตไปลังกา ในรัชกาลที่ ๒

เอกสารจดหมายเหตุจากลังกา เช่น

หนังสือสยามสัมพันธ์ ทำนานเรื่องขอพระสงฆ์สยามไปให้อุปสมบทในลังกาทวีป

จดหมายเหตุระยะทางทูตลังกาเข้ามาขอพระสงฆ์

เอกสารจดหมายเหตุจากพม่า เช่น

คำให้การชาวกรุงเก่า หรือคำให้การขุนหลวงหาวัด (คัดสำเนาจากฉบับหลวง

ของพม่า)

เอกสารจดหมายเหตุจากสิงคโปร์ เช่น

พงศาวดารเมืองไทรบุรีแต่โบราณ

เมื่อหอพระสมุดฯ ได้รับเอกสารจดหมายเหตุและหนังสือตัวเขียนเข้ามาเป็นจำนวนมากเช่นนี้ ใน พ.ศ. ๒๔๕๕ หอพระสมุดฯ จึงได้ตั้ง แผนกหนังสือจดหมายเหตุ ขึ้น โดยแยกออกจากแผนกหนังสือภาษาไทย ค่ายพิจารณาเห็นว่า "การเก็บรักษาหนังสือจดหมายเหตุสำหรับราชการบ้านเมือง คงจะเป็นการสำคัญส่วนหนึ่งของหอพระสมุดสำหรับพระนครต่อไปภายหน้า"^๒

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓ - ๘๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗.

ลักษณะการดำเนินงานของแผนกจดหมายเหตุ ได้แบ่งเอกสารออกเป็น ๒ ประเภท คือ เอกสารจดหมายเหตุฝ่ายอดีต และเอกสารจดหมายเหตุปัจจุบัน โดยกำหนดวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นเกณฑ์แบ่งประเภท

จดหมายเหตุฝ่ายอดีต ได้เก็บบรรดาจดหมายเหตุที่หอพระสมุดฯ รวบรวมไว้ และเอกสารราชการประเภทสำเนาท้องตราและใบบอกราชการหัวเมืองตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ขึ้นไป จากกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงอื่น ๆ

วิธีจัดเก็บเอกสารกำหนดไว้ดังนี้

ถ้าพบเป็นจดหมายเหตุในรัชกาลไหน ก็เอาไปเก็บไว้ในตู้สำหรับจดหมายเหตุรัชกาลนั้น แล้วตรวจเอาเข้าเรื่องอีกชั้น * ตามเรื่องราชการ ยกตัวอย่างถึงจดหมายเหตุเรื่องกองทัพไทยไปตีเมืองเชียงตุงเมื่อในรัชกาลที่ ๔ ได้จดหมายเหตุมาแต่ที่โนนบ่างที่นี้บ่าง เคียนไ้รวมกันเข้าในเรื่องนั้น มีจดหมายเหตุว่าสิบเล่ม สมุด วิธีรวมหนังสือจดหมายเหตุไว้เช่นนี้ เชื่อว่าจะเป็นประโยชน์ในการสอบสวนแต่งหนังสือพงศาวดารได้มากที่สุดที่เคียน^๒

แสดงว่าได้ใช้วิธีกำหนดปีของเอกสารเป็นเกณฑ์ในการจัดเก็บ โดยแบ่งกลุ่มเอกสารตามรัชกาล ในแต่ละรัชกาลจึงแบ่งตามหัวเรื่องอีกทีหนึ่ง

จดหมายเหตุปัจจุบัน การจัดหาเอกสารได้ใช้วิธีขอให้กระทรวงต่าง ๆ จัดส่งคำสั่ง ขอบังคับ หรือรายงาน ซึ่งกระทรวงได้จัดพิมพ์เผยแพร่ ส่งมาเก็บรักษาไว้ในแผนกจดหมายเหตุเรื่องละ ๓ ฉบับ เพื่อจะได้เก็บรักษาไว้ในตู้เปิดสำหรับค้นคว้าเสมอฉบับหนึ่ง และเก็บในตู้ปิดเพื่อรักษาไว้มิให้ชำรุดสูญหายสองฉบับ นอกจากนี้ ยังได้จัดซื้อหนังสือพิมพ์ข่าวรายวันที่ออกในกรุงเทพฯ มาเก็บรักษาไว้ด้วย^๓

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๕.

เป็นที่น่าสังเกตว่า งานจดหมายเหตุฝ่ายปัจจุบัน ได้เริ่มความคิดในการรวบรวมสิ่งพิมพ์ของทางราชการ โดยถือว่าเป็นเอกสารจดหมายเหตุควบคู่ไปกับเอกสารราชการ นอกจากนี้ การยอมรับว่าหนังสือพิมพ์ข่าวเป็นเอกสารอันอำนวยประโยชน์ในการสอบค้นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนั้น นับเป็นแนวทางไปสู่การจัดตั้งแผนกบันทึกเหตุการณ์ขึ้นในหอพระสมุดฯ ในเวลาต่อมา

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ.๒๔๗๕ ได้มีความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับเอกสารจดหมายเหตุครั้งสำคัญ คือ การยุบเลิกกรมราชเลขาธิการ ดังได้กล่าวไว้แล้วในเรื่อง หอหลวง หอพระสมุดฯ จึงได้รับมอบเอกสารกลุ่มใหญ่ของกรมราชเลขาธิการ คือ เอกสารส่วนที่เกี่ยวกับการบริหารราชการแผ่นดินแต่สมัยรัชกาลที่ ๖ ขึ้นไป มีทั้งเอกสารเพิ่มและสมุดไทย ให้นำมาเก็บรักษารวมกับเอกสารจดหมายเหตุของหอพระสมุดฯ เองชั่วระยะหนึ่ง จนเมื่อได้มีการตั้งกองจดหมายเหตุแห่งชาติขึ้นทำหน้าที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ใน พ.ศ.๒๔๘๕ หอพระสมุดฯ หรือในเวลานั้นเปลี่ยนชื่อเป็นหอสมุดแห่งชาติแล้ว จึงได้เลือกคัดเอกสารจดหมายเหตุส่วนที่เป็นเอกสารเพิ่มและสมุดฝรั่ง ส่งมาเก็บรักษาที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ส่วนเอกสารที่มีลักษณะเป็นสมุดไทย กระจายสา และจารึกหอสมุดแห่งชาติคงเก็บรักษาไว้จนปัจจุบันนี้

การแบ่งเอกสารโดยคำนึงถึงเพียงลักษณะตัวเอกสาร มิได้เอาใจใส่ถึงอายุ (ตั้งรัชกาล หรือปีเป็นขีดแบ่ง) หรือประเภท (เอกสารราชการ หมายรับสั่ง ท้องตรา ใบบอก กับ หนังสือตัวเขียน จดหมายเหตุ พงศาวดาร ฯลฯ) เช่นนี้ ทำให้เป็นการยากที่จะกำหนดขอบเขตความแตกต่างระหว่างเอกสารในความครอบครองของหอสมุดแห่งชาติและหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ผู้วิจัยจึงจะได้กล่าวถึงปัญหานี้อีกในบทที่ ๕

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

หอจดหมายเหตุแห่งชาติเป็นสถาบันจดหมายเหตุที่จัดตั้งขึ้นภายหลังสุด และได้ดำเนินงานสืบมาจนปัจจุบันคู่กับหอสมุดแห่งชาติ ในขณะที่หอหลวง และหอศาสตราคม ได้สิ้นสุกลงแล้ว หอจดหมายเหตุแห่งชาติมีฐานะเป็นกองหนึ่งในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ มีชื่อเรียกเป็นทางการว่า กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ทำหน้าที่บันทึกเหตุการณ์ประจำวันและเก็บรักษาเอกสารจดหมายเหตุของทางราชการ

ประวัติความเป็นมาของหอจดหมายเหตุแห่งชาติสืบย้อนขึ้นไปได้ในสมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอำนาจหน้าที่ของกรมราชเลขาธิการดังกล่าวแล้ว งานจดหมายเหตุการประจำวันที่จัดทำเป็นประเพณีสืบมาในราชสำนักนั้นคงจะหยุดลง ไม่มีหน่วยงานใดรับช่วงต่อ ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ จึงได้มีการตราพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งแผนกบันทึกเหตุการณ์ขึ้นในกองหอสมุด กรมศิลปากร ให้ทำหน้าที่บันทึกเหตุการณ์สำคัญของชาติที่เกิดขึ้นในแต่ละวัน ส่วนเอกสารสำคัญและจดหมายเหตุได้เก็บรักษาอยู่ในกองหอสมุดนี้เช่นกัน

ครั้น พ.ศ. ๒๔๘๑ แผนกบันทึกเหตุการณ์ย้ายไปขึ้นกับกองวัฒนธรรม กรมศิลปากร ขอบเขตของงานบันทึกเหตุการณ์ได้ขยายออกไปดังนี้

๑. ทำบันทึกเหตุการณ์ความเป็นไปในประเทศสยามเป็นรายวันตามระเบียบที่ไต่ถามไว้

๒. รวบรวมข่าวโทรเลขจากต่างประเทศ ทำสารบัญเหตุการณ์และย่อเรื่องเป็นวัน ๆ

๓. รวบรวมหนังสือพิมพ์คัดจากต่างประเทศที่กล่าวถึงประเทศสยาม ทำสารบัญย่อเรื่องตามระเบียบ

๔. สอบคนและรวบรวมหลักฐานเกี่ยวกับจารีตประเพณีของชาติ

แสดงว่านอกจากการบันทึกเหตุการณ์สำคัญภายในประเทศแต่ละวันแล้ว ได้ขยายออกไปถึงเหตุการณ์เกี่ยวกับประเทศไทยที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ต่างประเทศ และดำเนินการด้านการสอบคน รวบรวมหลักฐานเกี่ยวกับจารีตประเพณีของชาติด้วย

วิธีการบันทึกเป็นแบบปฏิทินเหตุการณ์ โดยตั้งวันเดือนปีเป็นหลัก แล้วย่อสรุปเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละวันเรียงเป็นเรื่อง ๆ ไป และทำกฤตภาคข่าวจากหนังสือพิมพ์ต่างประเทศเก็บรักษาไว้เป็นหลักฐานสำหรับการศึกษารายละเอียดของเหตุการณ์ที่ย่อสรุปไว้

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๘๕ แผนกบันทึกเหตุการณ์ได้โอนไปขึ้นกับกองวรรณคดี กรมศิลปากร ในช่วงนี้วิธีการบันทึกได้เปลี่ยนไปเพราะเรื่องราวเหตุการณ์ที่ต่องบันทึกมีมากขึ้น การบันทึกแบบปฏิทินเหตุการณ์ไม่สะดวกต่อการค้นคว้า เพราะขอบเขตการบันทึกมิได้จำกัดวงเพียงเหตุการณ์ใน

^๑ "หน้าที่ของกองและแผนกต่าง ๆ ในกรมศิลปากร," ศิลปากร, ปีที่ ๒ เล่ม ๔

ราชสำนักเช่นแต่ก่อน แต่เป็นเหตุการณ์สำคัญของทั้งประเทศ ฉะนั้น จึงได้มีการแบ่งเหตุการณ์ ออกเป็น ๘ หมวด และในแต่ละหมวดแบ่งเป็นหมวดย่อยได้อีก ในแต่ละหมวดย่อย จึงเป็นบันทึก เหตุการณ์เรียง ลำดับวัน เดือนปี

การแบ่งหมวดหมู่เหตุการณ์ได้กำหนดไว้ดังนี้

๑. หมวดวิชาการ

- (ก) วรรณกรรม
- (ข) ศิลปกรรม
- (ค) วิทยาศาสตร์

๒. หมวดการศึกษาและศาสนา

- (ก) พุทธศาสนา
- (ข) ศาสนาอื่น
- (ค) การศึกษา

๓. หมวดการเมืองและการปกครอง

- (ก) การปกครองและกิจการของกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ
- (ข) ตำรวจ
- (ค) เกี่ยวกับกฎหมาย กฎฎีกา กฎกระทรวงทบวงกรม และรัฐนิยม ฯลฯ

๔. หมวดการทหาร

- (ก) ทหารบก
- (ข) ทหารเรือ
- (ค) ทหารอากาศ
- (ง) การช่วยรบหรือกิจการเกี่ยวแกทหาร

๕. หมวดอาชีพและการเงิน

- (ก) คมนาคม
- (ข) การเงิน
- (ค) การพาณิชย์
- (ง) การเกษตร
- (จ) อุตสาหกรรม

๖. หมวดสังคมและวัฒนธรรม

(ก) สังคมและวัฒนธรรม

(ข) ราชสำนัก

(ค) มรดกกรรม มรดกภาพของบุคคลและสิ่งสำคัญ

๗. หมวดชาวไทโรเลขต่างประเทศ

๘. หมวดเบ็ดเตล็ด

จากหมวดหมู่เหตุการณ์ข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า เป็นการกำหนดหมวดหมู่ที่ได้รับแนวความคิดจากการจัดหมวดหมู่หนังสือของห้องสมุด แต่ก็มีบางหมวดย่อยที่แสดงความคิดแบบการจัดจกหมายเหตุหรือการจัดตามแหล่งที่มาของชาว เช่น ทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ ตำรวจ ราชสำนัก ทั้งนี้ เพราะในวงเวลานั้น งานหอสมุดแห่งชาติกำลังอยู่ในระยะที่ได้รับการปรับปรุง เริ่มมีการจัดหมวดหมู่หนังสือและทำบัตรรายการ ส่วนวิชาการด้านจัดจกหมายเหตุยังไม่ปรากฏเข้ามาในประเทศไทย

วิธีการบันทึกเหตุการณ์เช่นนี้ใช้มาจนกระทั่งได้ตั้งหอจกหมายเหตุแห่งชาติขึ้นใน

พ.ศ.๒๔๕๕

ในวันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ.๒๔๕๕ ได้มีประกาศพระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการกรมศิลปากรฉบับใหม่ จัดตั้งกองจกหมายเหตุแห่งชาติ ขึ้นทำหน้าที่ "เก็บ รักษา บันทึก และรวบรวมบรรดาเหตุการณ์และเอกสารสำคัญของชาติ" แบ่งหน่วยงานออกเป็น ๒ แผนก คือ แผนกบันทึกเหตุการณ์ ซึ่งโอนมาจากกองวรรณคดี และแผนกเอกสารสำคัญ ซึ่งเป็นแผนกตั้งขึ้นใหม่ โดยโยกย้ายเอกสารบางส่วนจากแผนกจกหมายเหตุของหอพระสมุดวชิรญาณ

กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารโต้ตอบจากหัวหน้าแผนกค้นคว้าถึงหัวหน้ากองวรรณคดี เรื่องบันทึกเหตุการณ์ (พฤษภาคม ๒๔๕๗). (พิมพ์คัด).

๒. ทัศนะในงานเบ็ดเตล็ดที่ทำการกระทรวงวัฒนธรรม และสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ๒๔๕๗

(พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๔๕๗), หน้า ๘๕.

สำหรับพระนครมาให้เก็บรักษา คือ เอกสารที่มีลักษณะ เป็นสมุดฝรั่งและ เอกสารพิมพ์ที่หอพระสมุดฯ ได้รับมาจากหอหลวงและจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

ได้มีการกำหนดหน้าที่ของทั้งสองแผนกไว้ดังนี้

แผนกบันทึกเหตุการณ์ มีหน้าที่บันทึกเหตุการณ์ภายในประเทศ และเหตุการณ์ต่างประเทศที่เกี่ยวข้องเรื่องของประเทศไทย ถ้าเหตุการณ์ใดควรจะได้ถ่ายภาพหรือบันทึกเสียงไว้จัดทำไปถวาย เพื่อให้ เป็นหลักฐานสมบูรณ์ในทางประวัติศาสตร์

แผนกเอกสารสำคัญ มีหน้าที่เก็บเอกสารสำคัญของชาติ เพื่อ ถนอมไว้ เป็นหลักฐานสืบไป

วิธีการดำเนินงานของกองจดหมายเหตุแห่งชาติในระยะแรกนี้ ปรากฏรายละเอียด ในหนังสือ ที่ระลึกในงานเปิดศึกที่ทำการกระทรวงวัฒนธรรมและสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ๒๔๙๗ ว่า

แผนกบันทึกเหตุการณ์ เริ่มการบันทึกเหตุการณ์นับแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ มาจนถึงปัจจุบัน โดยให้เจ้าหน้าที่ตรวจข่าวจากหนังสือต่าง ๆ เช่น หนังสือพิมพ์รายวัน เมื่อพบข่าวเหตุการณ์ในเมืองอันเป็นหลักฐานเชื่อถือได้ จึงคัดหรือ ตัดออกมาเก็บไว้เป็นหมวดหมู่ ถ้าเป็นเรื่องสำคัญให้ตัดข่าวและ ภาพจากหนังสือพิมพ์มา เรียงติดต่อกันเก็บไว้เป็น เรื่องเฉพาะอีก ชุดหนึ่ง เรื่องที่เป็นเหตุการณ์พิเศษเช่น การเปลี่ยนแปลงการ ปกครอง รัฐพิธีที่สำคัญ นอกจากดำเนินการตามสองวิธีแรกแล้ว จะได้ส่งเจ้าหน้าที่ออกไปรวบรวมข่าว บันทึกภาพ บันทึกเสียง แล้วนำมารวบรวมจัดทำให้เป็น เรื่องราวโดยสมบูรณ์ขึ้น

นอกจากการบันทึกเหตุการณ์เป็นลายลักษณ์อักษรดังกล่าว จะ ได้ทำการบันทึกเหตุการณ์โดยการถ่ายภาพและการบันทึกเสียง เพื่อเก็บภาพหรือคำพูดของบุคคลสำคัญ ๆ ไว้เป็นหลักฐาน

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องหน้าที่ของ กจช. เพื่อลง ในหนังสือที่จะแจกในวันเปิดกระทรวงวัฒนธรรม ลงวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๔๙๗ (พิมพ์คัด),

แผนกเอกสารสำคัญ ให้เจ้าหน้าที่รวบรวมเอกสารจดหมายเหตุ นับแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ย้อนหลังขึ้นไปจนถึงฉบับเก่าที่สุดเท่าที่จะหาได้ จัดเอกสารเหล่านี้เข้าเป็นหมวดหมู่ ทำบัญชีหมายเลขทะเบียนไว้จนถึง เพื่อความสะดวกแก่การหยิบรักษา

จะเห็นได้ว่างานของแผนกบันทึกเหตุการณ์ซึ่งได้เริ่มต้นมานานนับร้อยปี และได้รับขง สืบทอดกันมาโดยตลอดนั้น เจ้าหน้าที่ผู้วางนโยบายและกำหนดวิธีการปฏิบัติงานมีความรู้ความเข้าใจดี จึงสามารถกำหนดนโยบายและรายละเอียดในการปฏิบัติงานขึ้นได้ แต่งานของแผนกเอกสารสำคัญซึ่งเริ่มขึ้นใหม่ตามหลักการเก็บรักษาเอกสารจดหมายเหตุของต่างประเทศที่ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ประธานแนวความคิดไว้ตั้งไกลกลาวมาแล้วในเมื่อนั้น เจ้าหน้าที่ยังขาดความรู้และความเข้าใจในวิชาการจดหมายเหตุ (archival science) จึงไม่สามารถวางนโยบายและกำหนดวิธีการปฏิบัติงานให้ชัดเจนได้ คงปฏิบัติไปตามวิธีการเก็บ เช่นเคยปฏิบัติมาในแผนกจดหมายเหตุของหอพระสมุดฯ คือการรวบรวม จัดหมวดหมู่ และทำ บัญชีเอกสาร

มีข้อน่าสังเกตว่า กองจดหมายเหตุแห่งชาตินี้ ทำหน้าที่เป็นหอจดหมายเหตุแห่งชาติ หรือ National Archives แต่ผิดจากหอจดหมายเหตุของต่างประเทศด้วยมีงานบันทึก เหตุการณ์ร่วมสมัยรวมเข้าเป็นหน้าที่หนึ่งด้วย ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ถึงบทบาทของหอจดหมายเหตุแห่งชาติต่อไปในบทที่ ๕